

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA FAKULTETI

Ingliz TILI YO'NALISHI

4-kurs, 401 - guruh bitiruvchisi

Mirzahmedova Dilnoza Shokirjon

QIZIning

bakalavr darajasini olish uchun

« BADIY ASARLARDAGI MILLIY VA MAHALLIY O'ZIGA XOSLIKNI
IFODALOVCHI SO'ZLAR VA ULARNI TARJIMADA QAYTA
YARATISH»

mavzusida yozgan

BITIRUV - MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

p.f.n., dotsent Siddiqov.Q

Namangan – 2014 yil

BADIIY ASARLARDAGI MILLIY VA MAHALLIY O'ZIGA XOSLIKNI IFODALOVCHI SO'ZLAR VA ULARNI TARJIMADA QAYTA YARATISH

KIRISH

I BOB

TARJIMA NAZARIYASI VA TARJIMASHUNOSLIKNING FAN SIFATIDA TARAQQIYOTI

- 1.1. Tarjima nazariyasi fannining shakllanish bosqichlari va tadriji
- 1.2. Tarjima jarayoni va tarjima muammolari

II BOB

BADIIY TARJIMANING LEKSIK-STILISTIK MASALALARI

- 2.1. Bir tildan ikkinch tilga tarjima metodlari – tarjima usullari – tarjima jarayoni
- 2.2. Asliyot mazmuni va tarjima muammolari

III BOB

MILLIY VA MAHALLIY O'ZIGA XOSLIKNI IFODALOVCHI SO'ZLAR VA ULARNI TARJIMADA QAYTA YARATISH

- 3.1. Xos so'zlarning tarjimada berilishi
- 3.2. Xalqlar turmush tarziga oid xususiyatlarni tarjima qilish muammolari

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. XXI asr tom mahnoda mustaqil O'zbekiston Res'ublikasi uchun rivojlanish va yuksalish asri bo'lib boshlandi. Yurtimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar bundan darakdir.

Vatanimizning chekka-chekka xududlari ham bugun zamonaviy shahar ko'rinishini olmoqda. Prezidentimiz tashabbusi bilan yo'lga qo'yilgan namunaviy loyihadagi uy-joylar qurish dasturi shahar va qishloqlarimiz ko'rkini yanada ochib yubordi. Yoshlar uchun yaratilayotgan keng ko'lamlı sharoitlar ularning iqtidorini nomoyon etishlarining asosi bo'lmoqda

SHaxsan Prezidentimiz rahnomoligida chet tillarni o'qitilishining rivojlanishi soha mutasaddilari oldiga keng qamrovli vazifalarni qo'ymoqda.

Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan 2012 yil 10 dekabrda «CHet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1875 sonli qarori imzolandi.

Qarorga ko'ra, 2013-2014 o'quv yilidan boshlab O'zbekistonning barcha hududlarida chet tillarni, asosan, ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining 1-sinflaridan boshlandi. Yosh avlodning chet tillarni o'rganishga bo'lgan iqtidori va qiziqishi o'tgan bir yil davomida yaqqol ko'zga tashlandi.

Oliy o'quv yurtlarida esa ayrim maxsus fanlarni, xususan, texnik va xalqaro mutaxassisliklar bo'yicha o'qitish chet tillarda olib borish rejalashtirilmoqdai. 2013-2016 yillar davomida ta'lim muassasalaridagi xorijiy tillar kabinetlari zamonaviy axborot-kommunikatsiya va o'qitishning texnik vositalari va anjomlari bilan qayta jihozlanadi¹.

Qarorda Davlat test markazi 2015/2016 o'quv yilidan boshlab esa barcha oliy ta'lim muassasalariga kirish testlari blokiga xorijiy tilni kiritish bo'yicha takliflarni Vazirlar Mahkamasiga kiritish bo'yicha tegishli ko'rsatma berilgan. Ya'ni, abituriyentlar institut-universitetlarga kirishda chet tilidan, asosan, ingliz tilidan test to'shirishlari majburiy qilib belgilanadi.

Qarorga ko'ra belgilangan tartib bo'yicha, chet tillar o'qituvchilariga ehtiyoji bo'lgan uzoq tumanlar va qishloq aholi 'unktlarida yashayotgan aholi ichidan mahalliy davlat organlarining tavsiyanomalari asosida chet tillari o'qituvchilarini tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalariga maqsadli qabulni amalga oshirishga

---

¹ <http://kun.uz/2012/12/10/language/>

ruxsat beriladi. Tavsiyanoma bilan o‘qishga kirganlar, tavsiyanomada ko‘rsatilgan ta‘lim muassasasida 5 yildan kam bo‘lmagan muddatda ishlab berishlari shart.

Shuningdek, qarorda chet tillar o‘qituvchilari va muallimlarini moliyaviy rag‘batlantirish chora-tadbirlari ham ko‘rsatib o‘tilgan. Unga ko‘ra, qishloq joylarda ishlaydigan chet tillar o‘qituvchilarning tarif stavkalariga 30 foiz, boshqa ta‘lim muassasalarida 15 foiz stavkalari miqdorida har oydagi qo‘shimchalar berib boriladi. Bu borada Vazirlar maxkamasi xuzuridagi Davlat test markazi o‘rta maktablar o‘qituvchilari uchun maxsus malaka testlarini o‘tkazdi va undan o‘tgan o‘qituvchilar yuqoridagi ustama xaqqlarini olmoqdalar.

Qarorga ko‘ra, ikkita yangi tuzilma tashkil etildi: Chet tillarni o‘rganishni yanada rivojlantirish bo‘yicha doimiy ishlaydigan Muvofiqlashtiruvchi kengash chet tillarni o‘rganish bo‘yicha ta‘lim standartlari va o‘quv dasturlari uchun javobgar bo‘lsa, Davlat Test markazi tarkibida tashkil etilgan 12 nafar xodimdan iborat Chet tillarni bilish va egallash darajasini baholash boshqarmasi chet tili bo‘yicha bilim darajasini baholash imkonini beradigan test va boshqa shu kabilarni ishlab chiqish va hakoazolalar bilan shug‘ullanmoqda.

Bundan tashqari, qarorda O‘zMETRK va boshqa tegishli tashkilot hamda idoralarga ham orqali bolalar va o‘smirlarni xorijiy tillarga o‘rgatish bo‘yicha ko‘rsatuvlar tayyorlab efirga uzatilmoqda. Mustaqillik yillarida 51,7 ming nafardan ziyod chet tillari o‘quvchilari, umumta‘lim matkablarida, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda 5 mingdan ko‘proq lingafon kabinetlari jihozlandi.

Prezidentimizning “Yuksak ma‘naviyat yengilmas kuch” asarida ta‘kidlanganidek, “Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo‘lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatimizni safarbar etayotgan ekanmiz bu borada ma‘naviy tarbiya masalasi, hech shubxasiz beqiyos ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu masalada xushyorlik va sezgirligimizni, qat‘iyat va mas‘uliyatimizni yo‘qotsak, bu o‘ta muhim ishni o‘z holiga o‘zi bilarchilarchilikka tashlab qo‘yadigan bo‘lsak muqaddas qadriyatlarimizga yo‘g‘irilgan va ulardan oziqlangan

ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib oxir oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishi mumkin".

Yurtboshimiz o'rinli tahkidlaganlaridek: "Keyingi yillarda milliy adabiyotimizning eng yaxshi namunalarini chet tillarga tarjima qilish va shu asosda xalqimizning hayot tarzi va insoniy fazilatlarini keng namoyish etish borasida ham katta imkoniyatlar paydo bo'lmoqda. Lekin, afsuski, bu masalada biz hali-beri ko'zga ko'rinadigan amaliy natijalarga erisha olganimiz yo'q. Ilgari o'zbek adabiyotining namunalarini boshqa tillarga tarjima qilish asosan uchinchi til, yahni rus tili orqali amalga oshirilardi. Bu borada qilingan katta ishlarni munosib baholagan holda, endilikda adabiyotimizning eng yetuk asarlarini bevosita ona tilimizdan g'arb va sharq tillariga tarjima qilishga qaratilgan ishlarni kuchaytirishimiz zarur"².

Insoniyat tarixini barcha bosqichlarda badiiy adabiyot san'at turlarining biri sifatida ijtimoiy taraqqiyotda katta o'rin tutib, faol rol o'ynab kelgan. Buning sababi shuki, badiiy adabiyot ijtimoiy ong shakllaridan biri ekanligidir. Adabiyotning eng asosiy vazifasi insomshunoslikdir. Haqiqatdan ham, badiiy asarda tasvirlangan har bir obraz bevosita inson yoki inson bilan bog'liq narsa va hodisalardan iboratdir. Bundan kelib chiqadigan muhim xulosalardan biri shuki, agar badiiy asarda tasvirlanmas ekan, bunday asarlar haqiqiy ma'nodagi badiiy adabiyot namunasi hisoblanmaydi.

Tarjima – forscha “tarzabon” so'zidan arabiylashib, o'zgargan (“tarzabon” – chiroyli so'zlovchi, notiq, tili burro kishi). Arab tilidagi “tarjimon” shaklida qabul qilingan, undan “tarjima” yoki “tarjuma” hosil bo'lgan. O'zbek adiblari bunday tushunchani “chevirish”, “o'tkazish”, “qaytarish”, “ag'darish”, “o'girish” singari atamalar bilan ifoda etadilar. Ko'p yillar davomida “tarjima” sharh, tafsir, bayon qilish, tushuntirish ma'nolarida ham qo'llanib kelingan.³ Umuman, tarjima deganda bir tilda yozilgan matn yoki aytilgan nutqning boshqa tilda qayta

---

² Каримов И.А. Юксак маънавият энгилмас кучи. –Т.: Маънавият, 2008. – Б. 139

³ Н.Комилов. Бу қадимий санъат. “Таржима санъати” мақолалар тўплами. Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашрети, Тошкент, 1976, 55-61. бетлар.

yaratilishi tushuniladi. Shu ma'noda tarjima xalqlar, millatlararo aloqa vositasi hisoblanadi. Tarjima hozirgi jamiyatimizning juda ko'p sohalarida amalda qo'llanilmoqdaki, bugungi kunda usiz taraqqiyotni tassavur qilib bo'lmay qoldi. Ayniqsa, axborot almashinuvi o'ta yuqori tezlik bilan amalga oshirilayotgan bugungi tezkor zamon tarjimonlarni anchagina shoshirib qo'ymoqda. Tan olishi kerak, bugunga kelib badiiy adabiyot sohasidan ko'ra ko'proq fan-texnika, iqtisodiyot va siyosanta oid yangiliklar tarjimasiga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Badiiy tarjimaga rag'bat nisbatan susaygandaek tuyuladi.

O'zbek adabiyoti asarlarini jahon xalqlari tillariga tarjima qilib tarqatishda katta xizmat ko'rsatgan barcha ijod axli chuqur hurmatga sazovor. Bular orasida "Boburnoma"ni ingliz tiliga o'girish bilangina cheklanmay, uni atroflicha ilmiy sharxlagan, og'ir ijodiy ishni jiddiy tadqiqot bilan qo'shib olib borgan tarjimonlar Jon Leyden, Uil yam Erskin, Anetta Beverij xonim va boshqalar, ushbu asarni frantsuz tiliga o'girib nashr ettirgan, tanishtirgan Alfred Kurella, Abdulla Qodiriyning "O'tgan Kunlar" romanini nemis tiliga tarjima qilgan N.Tun, "Alpomish"ni slovak tiliga o'girgan Yan Komorovski kabi yuzlab tarjimonlarning qutlug' mehnati o'zbek adabiyotining do'stilk sahifalariga zarhal harflar bilan yoziladi.

Badiiy asarlarning o'zbek va rus tillariga o'girishda L.M.Pen kovskiy, Vl.Derjavin, S.Lipkin, M.Salye, K.Simonov, S.Marshak, N.Gribachev, N.Ivashev, YU.Karasev, N.Vladimirova, Z.Tumanova, S.Somova va boshqa yozuvchi shoir, tarjimonlarning xizmati katta.

Jahon adabiyotining, jumladan rus va boshqa xorijiy adabiyotlarning eng sara kitoblarini o'zbek tilida qayta yaratishda Oybek, G'ofur G'ulom, Ismoiliy, Asqad Muhtor, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Jamol Kamol, Muhammad Ali, Abdulla Sher, Shavkat Raxmon va boshqa ijodkorlarning tarjimonlik mahorati maxsus ilmiy tadqiqotlarda yaratilishiga muhtoj.

Tadqiqotning maqsadi badiiy tarjimada milliy hususiyatlar va leksik stilistik vositalarni qayta yaratish masalasini ilmiy tahlildan o'tkazish va tarjima jarayonining o'ziga xos jihatlarini o'rganish..

Tadqiqotning vazifasi. Ishning asosiy vazifalari sifatida:

- Badiiy tarjima jarayonida yuzaga keluvchi muammolarni kuzatish va o'rganish.
- Jahon tarjimachiligining fan sifatida shakllanish bosqishlari va tadrijini kuzatish.
- Badiiy tarjimada muqobillik masalasi, adekvat tarjima yaratish zarurati kabi masalalarni ilmiy tahlildan o'tkazish.
- Milliy hususiyatlar av leksik stilistik vositalarni xorijiy tillarga o'girishning o'ziga xos jihatlari ilmiy tadqiq etish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Tarjimaning leksik-stilistik muammolari to'g'risida yurtimizda bir qator yirik va fundamental tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan G.Salomov, N.Komilov, M.N.Holbekov, M.Q.Baqoyeva, H.Karomatov, S.Olimov, Z.N.Isomiddinov, M.Sobirov, R.Karimov, R.Fayzullaeva, S.Rustamova, M.Javburiev, E.Z.Ochilov, K.J.Juraev, Y.Nurmurodov, A.X.Abdullajonov, N.M.Urmonova va Q.Sidiqovlarning tadqiqotlari shular jumlasidandir. Mazkur tadqiqotlarda badiiy tarjima xususiyatlari atroflicha tadqiq etilgan.

Tadqiqot ob'ekti. Tadqiqot uchun manba sifatida ayrim badiiy asarlarda qo'llanilgan milliy hususiyatlar va leksik-stilistik vositalar olindi.

Tadqiqotning metodologik asosi va metodlari. Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimovning milliy g'oya, ma'naviy qadriyatlar, ijtimoiy taraqqiyotga oid nazariy fikrlari, hozirgi zamon tarjimashunoslik ilmining yutuqlari, tajribalari, o'zbek va jahon tarjimashunos olimlarining fikr-mulohazalari Ishning metodologik asosini tashkil etadi. Ishda asosan qiyosiy-tipologik usulga tayanildi.

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati. Badiiy asarlarda qo'llanilgan milliy hususiyatlarni aks ettiruvchi leksik stilistik unsurlar va ularni xorijiy xususan rus va ingliz tillariga tarjima qilishning o'ziga xos jihatlarni o'rganish va tarjimalarni o'zaro qiyosiy tahlil etish zamonaviy tarjimashunoslik fani uchun g'oyat zarur ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki uning ilmiy xulosalari va tadqiqot natijalaridan oliy ta'lim muassasalarida fanlarni o'qitishda tadqiqotlarda,

shu sohalarga oid darslik va qo'llanmalar yaratishda, ta'limning turli bosqichlari uchun dastur, darslik va o'quv qo'llanmalari yaratishda foydali bo'ladi.

Ishning tuzilishi. Ish kirish, uch bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I BOB

TARJIMA NAZARIYASI VA TARJIMASHUNOSLIKNING FAN SIFATIDA TARAQQIYOTI

1.1. Tarjima nazariyasi fanning shakllanish bosqichlari va tadriji

Tarjima nazariyasining boshqa fanlarning tarkibidan (ayniqsa lingvistikaning) ajralib chiqib mustaqil fan sifatida shakllana boshlashi XX asrning 70-yillaridan 80-yillarigacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Og'zaki tarjimashunoslik (tilmochlik) esa, 90-yillarga kelib unga yetib oldi. Bu jarayonning sodir bo'lishiga asosiy sabab yozma va og'zaki tarjimashunoslikning amaliy tilshunoslikka yaqin bo'lganligi, ayniqsa, uning madaniyat aspektining mavjudligi bo'ldi. Chunki lisoniy muammolar tarjimashunoslikka oid tadqiqotlarning ko'pchiligini qamrab olishi bilan birgalikda, matn turlarining turli xil madaniy (masalan, adabiy, mamlakatshunoslikka oid yoki yuridik) xarakterga ega bo'lishlik xususiyati tarjima muammolarini tor lingvistik doirada hal qilib bo'lmaslikka olib keldi. Binobarin, bir-biriga yaqin bo'lgan fanlar, xususan, tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik qatorida Mari Snell Xarnbi (1996, 61 b) tarjimashunoslik (og'zaki va yozma tarjimashunoslik)ni ham qo'shib qo'ydi.

Tarjimashunoslik fanining amaliy ahamiyati va mustaqilligini ta'minlashda og'zaki va yozma tarjima alohida predmet sifatida o'qitishning alohida ahamiyati bor (Shreiber, 2003; 195).

Tarjimashunoslik fanining xalqaro miqyosda "tug'ilish guvohnomasi"ni olishida taniqli olim Oygen A.Nayda (1964) Injil tarjimasi tahliliga bag'ishlangan „Toward of a science translating“ (tarjima haqidagi fan) kitobi muhim ahamiyat kasb etgan bo'lib, unda mazkur fanning shakllanish bosqichlari ham bir qator ko'rsatib o'tildi (Prunch, 2001; 107). Ingliz tilida ushbu predmetni translation studies deb nomlanib, og'zaki tarjimaga nisbatan interpreting studies terminlari qabul qilindi. Shu nomlar European society for translation studies, qisqartirilgan holda EST (Evropa tarjimonlar uyushmasi) kongressida ana shu atamalar bilan

tarjimaning har ikki sohasi: ogʻzaki va yozma tarjimaga oid tushunchalar ifodalana boshlandi (Hansen, 2004).

Olmon tilli hududlarda tarjimashunoslikni mustaqil fan sifatida tahlil qilgan dastlabki tadqiqotlar (lingvistik tahlilning ustivorligiga qaramasdan) 70-yillarning oxirlarida paydo boʻldi (Vills, 1977; Koller, 1979). Bundan sal oldinroq “Leypzig maktabi” vakillaridan biri boʻlmish Gert Yoger (1975) tarjima lingvistikasiga oid ishlarni eʼlon qilgan edi. Tarjimashunoslikning “lingvistik kindigi” ning kesilishi 80-yillarga kelib sodir boʻldi. Bunda asosan, Skopos nazariyasining oʻrni katta boʻldi (Rays/Fermeyer, 1984). Mazkur qarashning asosiy mohiyati sof tarjimashunoslikka asoslangan boʻlsada, unda ogʻzaki va yozma tarjima muammolarini faqatgina lingvistika nuqtai nazaridagina yechib boʻlmasligi, balki uning adabiy-madaniy xususiyatlari ham mavjudligi taʼkidlanadi (1984). Ushbu fanning terminologik atamasi oradan 15 yil vaqt oʻtganidan keyingina Grats universitetida (E.Prunch) paydo boʻldi.

90-yillarning boshlarida ogʻzaki tarjimashunoslik (tilmochlik) u yoki bu darajadagi alohida soha hamda tarjimashunoslikning tarkibiy qismi sifatida koʻrina boshladi (Pechhaker; 2000).

Tarjimashunoslik fani oʻzining alohida yoʻnalishiga ega boʻlgan mustaqil fan boʻlishga intilishi keyingi yillarda yanada faollashib bormoqda. Hozirgacha qiyosiy adabiyotshunoslikka asoslangan tarixiy-deskriptiv tadqiqotlar (Lorents, 1996:555) endilikda til va adabiyotshunoslikni oʻzaro mujassamlashtirgan tarjimashunoslik (olmon tilida Uebersetzungswissenschaft. Tarj.) nomi bilan atala boshlandi (Grayner, 2004; lbrecht, 2005). Olmon tilli hududda terminologik nomuvofiqliklarning saqlanib qolishi ogʻzaki (Dolmetschen) va yozma (Übersetzung) tarjima haqidagi fanlarning nisbatan yangiligi va oʻzaro ajralgan holatda amal qilib kelganligi bilan izohlash mumkin. Lekin shunga qaramay “Handboch Translation” (Tarjima maʼlumotnomasi) kabi nashrlarning yaratilishi (Snell-Hornbi, 1998) Erix Prunch taʼbiri bilan aytganda bu sohadagi birlashish tendentsiyasining yanada jadallashib borayotganligidan dalolat beradi.

Ruminiyada tarjimashunoslikning fan sifatida shakllanish bosqichlari o'ziga xosliklarga ega. Fransiyada esa, Germaniyadagi kabi tarjima haqidagi fan o'tgan asrning 70-yillaridan shakllana boshladi. Bu harakatning pioneri taniqli fransuz tilshunosi Jorj Munen bo'ldi (Munen, 1975). Biroq Munen tarjimashunoslik fanini hamma uchun maqbul bo'lgan bir termin bilan nomlashga shoshilmadi. 1974- yilga kelib fransuz tadqiqotchisi Danika Seleskovich aspiranturada o'qib yurgan paytda yozma va og'zaki tarjima tushunchalarini mujassamlashtirgan traductologie atamasini qo'lladi. Ushbu aspiranturaning dastlabki bitiruvchilaridan biri Seleskovichning safdoshlaridan biri bo'lgan Mariana Lederer edi. Ular keyinchalik hamkorlikda "Interpreter pour traduire" (1984) nomli monografiyani e'lon qildilar. O'zining dadil fikrlari bilan ajralib turadigan "Lingvistikadan tiyilish" (Po'hhaker,2000;70) deb nomlanuvchi tadqiqot bilan traductologie (traductologiya) ESIT xulosasiga ko'ra muslaqil fan sifatida e'tirof etila boshlandi.

Ispan tilli mamlakatlarda fransuzlardagi traductologie nomi bilan yuritila boshlandi. Bu borada ispan tilida AQSH ilk bor 1977- yilda "Introtucciona la traductologia" (Tarjimashunoslikka kirish) kitobi chop etildi (Varquez – Ayora, 1977). Bu monografiya muallifi Amparo Xurtado Albir xonim edi. Ispan tilli hududda tarjimashunoslikning umumiy muammolariga oid ilk monografiyasini Albir xonim "Traductologia" deb nomladi. Bu o'z o'rnida ingliz tilida qo'llanilayotgan translation studies ga raqobat atama sifatida amal qila boshladi. (Hurrado Albir, 2001;133).

Italiya Triyest universitetidan Rosanna Masiola Rozini tarjima haqidagi fan (scienze della traduzione) atamasini qo'lladi (Masiola Rozini,1988:101). Oradan bir yilgina vaqt o'tib Antonio Bonino o'zining tarjimashunoslik muammolariga oid qo'llammasida translatica terminini qo'lladi (Bonino,1989:409). Ammo u bugungi kunda fransuz va ispan tilli hududlarda translatologia termini juda kam qo'llanilmoqda. Bu termin og'zaki va yozma tarjima atamalarini umumiy bir nom bilan atashda muhimligini alohida ta'kidlash lozim (Rega, 2001:11).

Bu terminologik kelishmovchilik turli xil ma'noviy chalkashliklarni keltirib chiqarmaganida unchalik ko'zga tashlanmagan bo'lardi. Parij xalqaro tarjimonlar

uyushmasi a`zosi Rene Ladmiral traductologianing tarjima didaktikasidagi o`rniga alohida e`tibor qaratdi. Rene Ladmiral traductologia productive atamasini traductologia prespective hamda lingvistik atama bo`lmish traductologia descriptive lar o`rniga qo`llashni taklif etdi (Ladmiral, 1997).

Daniyalik Jose Lambert nazariy-me`yoriy va nazariy-deskriptiv birlik sifatida descriptive translation studies (deskriptiv tarjimashunoslik) atamasini adabiy tarjima tarixi borasidagi ishlarida qo`lladi (Touri, 1995). Bu termin adabiy tarjima tarixiga oid tadqiqotlarga mos kelsada, zamonaviy tarjimachilikda torlik qila boshladi.

Lingvistikada terminlarga pala-partish qarashlarning tarjimashunoslikka ham bevosita aloqasi bor. Ayni paytda lingvistik yo`nalishdagi birtomonlamalikalarga qarama-qarshi fikrlarni avvalo adabiy tarjima nazariyasi vakillari bildirdilar (2.4. bo`linga qarang). Hatto lingvistik yo`nalishning ayrim sobiq nazariyotchilari ham bu borada ikkilana boshladilar. Jeneva Tarjimonlar Uyushmasining uzoq yillik direktori Luiz Truffaut 80-yillarning boshlarida “Tarjimaning lingvistik muammolari” (“Problemes linguistiques de traduction”) nomli monografiyasini e`lon qilgan bo`lsa, 1997-yildagi kitobini “Tarjimonga o`n maslahat” (“Traducteurs de seras”) deb nomladi(Truffaut, 1997). Xuddi shunday ruxda italyan nazariyotchisi Antonio Bonino chop ettirgan risolada (Bonino, 1989) lingvistik yo`nalishning kamchiliklari ko`rsatib o`tildi.

Truffaut haqqoniy ta`kidlagan tilshunoslik va tarjimashunoslik fanlarining o`z tadqiqot maqsad va yo`nalishlari bor. Shuning uchun ular bir-birlari bilan ziddiyatga kirishmasliklari lozim, - degan fikri bu munozaraga bir qadar chek qo`ydi. Uning aytishicha, lingvistik til sistemasi darajasida, ya`ni lingua bilan ish ko`radi. Tarjima esa bevosita amaliy nutq faoliyati bilan shug`ullanadi. Shu bois tarjimashunoslikning kontrastiv lingvistika bo`limi (tillarni o`zaro qiyoslash amaliyoti) og`zaki va yozma tarjima muammolarini hal qilishda yordamga keladi. Xususan ikki tilaro tarjimashunoslik (Shrayber, 2004) masalalarini hal qilishda yordam beradi (Bu haqda ushbu risolaning 3-bobida fikr yuritiladi). Keyinchalik

“lingvistik birtomonlamaliklar”dan holi tahlilga asoslangan ishlar Jorn Albrecht (2004) va Lev Zybatov (2004) tadqiqotlarida namoyon bo’ldi.

Roman tilli hududda lingvistik yo’nalishdagi tarjimashunoslik tadqiqotlari namunasi sifatida quyidagi monografiyalarni keltirish mumkin: Georges Garnies Buxning “Lingvistik tarjimashunoslik” (“Linguistique et traduction”) kitobi (1985) Fransiyada hanuzgacha keng e’tirof etilayotgan psixolingvist Gustave Guillaumus tilshunoslikka oid qarashlariga asoslangan. Ispaniyada avvalo Valentin Garsia Yerbasning tarjimaning lisoniy muammolariga bag’ishlangan 2 tomlik “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” (“Teoria y practica de la traduction”) nomli monografiyasini ko’rsatib o’tish mumkin. Italiyada esa, Enriko Archianining lingvistik tarjima yo’nalishida yaratgan “Lingvistik tarjima tahlili” (Analisi linguistica e traduzione) nomli kitobi (1986) ni keltirish mumkin.

Shu o’rinda ta’kidlash lozimki, yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda tarjimashunoslikning turli yo’nalishlari o’zaro bir-biri bilan kesishmaydi. Ular turli maqsadlarni ko’zlab amalga oshirilganligi uchun ham ularni bir fanning turli bo’limlari sifatida joylashtirishning imkoni yo’q. Ayni paytda Amparo Hurtado Albir (2001: 146) Jeyms S Holmes (1988: 67) qarashlariga tayanib tarjima nazariyasining uch xil tadqiqot yo’nalishi haqida fikr yuritadi:

1) Tarjima tushunchasi va ikki tilaro tarjima tarixiga oid umumiy qarashlar. Agarda tarjima muammolariga ana shunday tadrijiyot asosida yondoshiladigan bo’lsa, ushbu fanning nazariy va amaliy muammolarini yaxlit bir fan sifatida tadqiq qilish imkoniyati ochiladi.

2) Muayyan tillararo tarjima muammolari.

3) tarjimaning umumiy nazariy muammolari bilan shug’ullanish sohasi. Buni tarixiy-deskriptiv tarjimashunoslik deb ataladi. Tarjima nazariyasiga oid yana shunday ishlar mavjudki, ular bevosita tarjimonlik faoliyati natijalaridan kelib chiqib yaratilgan ishlar ham bor. Bunga kaminaning Jak Derrida ijodidan qilingan tarjimalarimni ham misol tarzida keltirmoqchi edim. Bundan tashqari Edvin Gentslarning “Zamonaviy tarjima nazariyalari” (Contemporary Translation

Theories) kitobida tarjima muammolariga dekonstruktiv munosabatni ko'rishimiz mumkin:

Bir qator dekonstruktiv savollar mavjud: original matnning tarjima matniga bog'liqligi to'g'risidagi farazlarga qanday qaraysiz? Ayrimlarning fikricha tarjimasiz original matni rivojlana olmaydi. Originalda birlamchi nima? G'oyami? Mazmunmi? Hech narsa emasmi? (Gentsler, 2001: 145).

Tushunmovchiliklarning oldini olish maqsadida Gentsler tomonidan yuqorida berilgan savollar oxirgisi (ayniqsa birinchisi)ni asossiz degan bo'lardim. Bu o'rinda kamina genuya falsafiy masalalariga oid matn tarjimasi bilan shug'ullangandim. Shuning uchun ham bunday matnlarga ilmiy matn sifatida emas, balki falsafiy matn deb qarash va bundan tarjimashunoslikka oid nazariy xulosalar chiqarish kerak.

1.2. Tarjima jarayoni va tarjima muammolari

Tarjima nazariyasi yoki boshqacha aytganda, tarjimashunoslik tarjima jarayoni, uning qonuniyatlari, asliyat va tarjima matnlari ustida olib borilayotgan kuzatishlarni umumiyashtirish, tizimlashtirish orqali ikki til orasidagi muvofiqliklar darajasini, ularning o'ziga xos xususiyatlari mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan filologiya sohasidir. Shuningdek, uning vazifasiga tarjimonning milliy madaniyat rivojidadagi o'rnini belgilash, uning amaliy va nazariy jihatlarini ko'rib chiqish ham kiradi.

Tarjima nazariyasining tadqiq obyekti tarjima jarayoni, tarjima nazariyasini rivojlantirishga asos bo'luvchi turli asarlar va ularning tarjima matnlaridir.

Tarjima nazariyasini umumiy, xususiy va maxsus nazariyalarga ajratish tarjimashunoslik sohasida umume'tirof etilgan qoidalardan biridir. Tarjimaning umumiy nazariyasi tarjima jarayonining universal qonuniyatlarini, janriy talablardan qat'i nazar tillararo, stilistik, vazifaviy muvofiqliklarning asoslarini o'rgansa, xususiy nazariya konkret bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi. Maxsus nazariya esa tarjimaning janriy-stilistik xususiyatlariga ko'ra bo'lingan turlarining o'ziga xos qonuniyatlarini o'rganadi. Tarjima o'zining janriy-stilistik xususiyatiga ko'ra ikki turga bo'linadi. Biri sohaviy (ilmiy, texnik, publitsistik va hokazo) tarjima turi bo'lsa, ikkinchisi badiiy (she'riy, nasriy) tarjimadir. Badiiy tarjimaning boshqa tarjima turlaridan farqi shundaki, uning bosh vazifalaridan biri badiiy adabiyot namunalardagi kommunikativ ta'sirning yorqin ko'rinishlaridan biri bo'lgan badiiy-estetik zavqni uzatish sanaladi.

Badiiy tarjima nazariyasi tarjimonga aniq tamoyillar asosida harakat qilish, o'z mahoratini takomillashtirishga yordam beradi. Tarjima tarixini kuzatadigan bo'lsak, badiiy tarjimada ikki yondashuv – tilshunoslik va adabiyotshunoslik yo'nalishi mavjudligini aytib o'tishga to'g'ri keladi. Tilshunoslar tarjima qonuniyatlarini leksik, grammatik va matniy muvofiqliklar ichidan izlaydilar.

Adabiyotshunoslar esa asosiy e`tiborni tarjimaning akseologik jihatlariga, ya`ni matnning g`oyaviy-estetik va badiiy fasohatiga qaratadilar. Ular uchun muhimi badiiy matnda estetik ekvivalentlikka erishishdir. Oxirgi yillardagi jahon tarjimachiligi amaliyoti tarjima ishlarining saviyasiga tilshunoslik va adabiyotshunoslik yo`nalishlarining uyg`un holda birlashishi ijobiy ta`sir etishini tasdiqlamoqda. Darhaqiqat, badiiy asar tarjimasi ustida ishlayotgan tilshunos estetik tahlil va adabiyotshunoslik yondashuvidan xoli bo`la olmaydi. Xuddi shuningdek, adabiyotshunos ham tarjima ustida fikr yuritar ekan, lingvistik jihatlar va til normalarini hatlab o`ta olmaydi. Tarjimashunos olim M.Xolbekov xorijlik tarjimashunos olimlarning ilmiy konsepsiyalarini tahlil qilar ekan, XXI asrda tarjima jahon xalqlari va sivilizatsiyasi o`rtasidagi kommunikativ vositaga aylanganligi tarjimaning lingvistik va adabiy aspektlari tarafdorlari o`rtasida e`tirof etilayotganini alohida ta`kidlaydi.

Tarjimada asliyatdagi kabi estetik ta`sirni hosil qilish, badiiy obrazni to`laqon gavdalantirish ayrim hollarda tarjimonni jumla qurilishlarini o`zgartirishga, tarjimaning turli usullarini qo`llashga majbur qilishi mumkin. Biroq ekvivalentlik tamoyillarini buzishi va holatliy manzaradan uzoqlashishi mumkin emas. V. Komissarov keltirgan misol va sharh bizning fikrlarimizga yaxshi dalil bo`lishi mumkin: “But night-time in this dreadful spot!” – Night, when the smoke was changed to fire; when every chimney spurted up its flame; and places, that had been dark vaults all day , now shone red hot, with figures moving to and fro within their blazing jaws and calling to one another with hoarse cries (Ch. Dickens) A kakaya strashnaya bila zdes noch! Noch, kogda dim prevras`halsya v plamy, kogda kajdaya truba polixala ognem, a proyemi dverey, siyayushiye ves den chernotoy ozaryalis bagrovim svetom, i v ix pishushey jarom pasti metalis prizraki, siplimi golosami pereklikavshiyesya drug s drugom (Per.N. Voljinoy).

Tarjimon, avvalo, boshpanasiz qizchanning tasavvuridagi tunning dahshatli manzarasini badiiy bayon qilish istagi bilan ish ko`radi, deb sharhlaydi tarjimashunos olim. Ushbu vazifani bajarish uchun tarjimon jumla strukturasi o`zgartiradi (“noch v etom ujasnom meste” → “kakaya strashnaya bila zdes

noch”), ayrim soʻzlarga muqobillar topadi (changed to fire – prevras`halsya v plamy, spurted up flame – polixala ognem, figures - prizraki), holatni oʻzgacha tarzda bayon etadi. (places that had been dark vaults all day, t.ye. “tam, gde ves den bili cherniye sklepi”, zamenyayetsya boleye ponyatnim “proyemi dverey, siyayushiye ves den chernotoy”). Komissarov fikricha, ushbu oʻzgartirishlar qanday baholanishidan qatʼi nazar, ularni badiiy tarjima talab qilgan bosh vazifa, yaʼni estetik-hissiy taʼsirni uzatish istagidan kelib chiqqan ekvivalent yondashuv deyish mumkin.

Badiiy tarjima, oʻz navbatida sheʼriy va nasriy tarjima turlariga boʻlinadi. Ular ham badiiy adabiyotning janrlariga qarab sheʼr, dramatik asarlar, roman, qissa, hikoya va hokazo tarjima yoʻnalishlariga boʻlinadi. Har bir yoʻnalishning yuqoridagi ikki tur talablaridan kelib chiqib, umumiy va farqli jihatlari mavjud. Bu jihatlari aslyat mansub boʻlgan qonun-qoidalarni belgilab beradigan mezonlarga bogʻliq yondashuvlar mohiyatidan kelib chiqadi.

Badiiy tarjima nazariyasi rivojida turli fanlarning, jumladan, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarix, falsafa, sotsiologiya, psixologiya, etnografiya, matnshunoslik sohalarida toʻplangan boy tajriba katta oʻrin egallaydi. Madaniyatlararo kommunikatsiya qonuniyatlarini aniqlash, aslyat tarjimasida keng qamrovli axborotni aks ettirish va ularni teng darajada uzatish usul hamda vositalarini tadqiq etish ayni fanlar yutuqlaridan keng foydalanishni taqozo etadi.

Ayniqsa, til va matn inson maʼnaviy hayotini aks ettiruvchi koʻzgu sifatida tarjima nazariyasi va matnshunoslik fanining chambarchas bogʻliqligini koʻrsatadi. Matnning bir necha taʼriflari mavjud. Matnshunos olimlardan biri L. Loseva matnning quyidagi uch belgisini koʻrsatib oʻtadi:

- 1) matn – bu, yozma shaklda axborot;
- 2) matn mazmuniy va strukturaviy tugal koʻrinishga ega;
- 3) matnda muallifning taqdim etilayotgan axborotga munosabati oʻz aksini topadi (muallif yondashuvi).

Tarjimaning umumiy nazariyasida ogʻzaki matn tiplari bilan bogʻliq koʻzda tutilgan badiiy, rasmiy, ijtimoiy-axborot, ilmiy-texnik, musiqaviy kabi yana bir

qancha matn tiplaridan farqli badiiy tarjimada faqat yozma matn ustuvor hisoblanadi. Badiiy matnlar janriy, uslubiy va vazifaviy jihatlariga ko`ra birbirlaridan jiddiy farqlanadilar. Har bir matn turi tarjimoni alohida yondashuv va talablarga rioya qilishga majbur qiladi. Badiiy matnlar janriy-shakliy jihatdan nasriy, nazmiy, dramatik va hokazo tiplarga bo`linadi. Matn tiplari tarjima usul va vositalarini erkin tanlashga izn bermaydi. Har bir adabiy tur va janrning o`z qonuniyatlari kabi shakllari ham tarjimada aynan saqlanishi lozim.

Badiiy asar matni tahlili tarjima jarayonida amalga oshiriladigan dastlabki vazifadir. Badiiy matn yuqoridagi belgilardan tashqari o`ziga xos belgilarga ham egaki, ularni bilmasdan turib, tahlilga kirishish qiyindir. Badiiy matn (she`riy, nasriy, dramatik) estetik yuk va muallifning shaxsiy g`oyaviy maqsadidan kelib chiqib muayyan alohidalik kasb etadi. Bu o`ziga xoslik muallifning ijodiy shaxs sifatidagi uslubiy betakrorligidan darak beradi.

Muallifning obrazli tafakkuri badiiy ijodning muhim xususiyatidir. Uning fikrlari va hissiyoti nutq vositalari orqali badiiy nutqning obrazli bo`lishiga xizmat qiladi. Hayotni badiiy aks ettirish, voqelikni obrazlar orqali aks ettirishdir. Badiiy matnda biz bir obraz emas, balki obrazlar tizimi bilan to`qnashamiz. Shu jihatdan badiiy matnda obrazlarni tahlil qilganda ularning g`oyaviy-estetik mazmuni va badiiy matn tilini o`rganish muhimdir.

Nasrda muayyan tasvir bayoni ko`p joyni egallasa, she`rda bir misra yoki bandda ifoda etiladi. Kichik hajmdagi she`riy ifodada katta ma`no va estetik manzarani berish mumkin. She`rda qanchalik sintaktik konstruksiyalar kamaytirilib ma`no va hissiyotga urg`u berilishi, uning obrazlilikini keltirib chiqaradi.

She`rning ohangdorligi badiiy matn musiqiyiligini ta`minlovchi muhim omildir. Shu nuqtai nazardan she`r arxitektonikasi badiiy matnning janriy mansubligidan xabar beruvchi birinchi ko`rsatkichdir. She`r tarjimasida matnni tashkil etuvchi uch asosiy vosita – vazn, qofiya va ifodalilik musiqiy ohang tufayli o`quvchini o`ziga rom etadi, unga kommunikativ ta`sir ko`rsatadi. Badiiy tarjima nazariyasida ohangni uzatish jarayoni eyfoniya (ohang jilosi), ohang tasviri (suv

jildirashi, qo`ng`iroq ovozi, ummon to`lqinlari zarbi kabi tovushli obrazlarni tasvirlash) va muayyan kayfiyatni hosil qilish vositalari orqali yetkazilgan badiiy zavqni tuyishdan boshlanadi. Tarjimon adabiyot nazariyasi tamoyillari, qonuniyatlari va predmetini chuqur o`rganishi lozim. U she`riyatdagi adabiy usullar, jumladan metafora va metonimiya kabi o`xshatish usullarini, ifroq (o`ta mubolag`a), mumtane`, tadrij, tajnis, tanosub, majoz kabi badiiy san`atlarni, shuningdek, grammatik o`zgartirishlar orqali hosil qilinadigan tarse`, anafora, alliteratsiya kabi eyfonik usullar, inversiya hodisasi mohiyatidan yaxshi xabardor bo`lishi talab qilinadi.

Nasriy asarlar matnida esa kompozitsiya va syujet bir-biridan ajralmas bo`lib, muallifning g`oyasi uning til boyligi va filologik bilimlari doirasida izchil rivojlantirilib boriladi.

Badiiy matnda yozuvchi asarning mavzusi, mazmun-mohiyati va personajlarning xarakteriga qarab so`z va ibora tanlaydi, sintaktik qurilish, leksik-grammatik va semantik usullardan unumli foydalanadi. Matnda adabiy til normalari bilan bir qatorda jonli(so`zlashuv) til imkoniyatlari ham baravar qo`llaniladi. Hatto personaj tilini individuallashtirish uchun jargon iboralar ishlatiladi.

Dramatik asarlar matni janriy va lisoniy xususiyatlariga ko`ra yuqoridagi badiiy matn turlaridan ajralib turadi. Unda muallif bayoni keltirilmaydi va sahna ko`rinishlari va personajlarning dialoglari vositasida asarning g`oyasi, syujet va kompozitsiyasi namoyish etiladi. Dramatik asar muallifi o`z qahramonlarining lirik kayfiyatlarini ularning nutqi va xatti-harakati orqali jonlantiradi. Personajlarning iboralari, tili uning obrazini ochib berishga xizmat qiladi. Ularning dialog va monologlari muallifning matn ortidagi munosabatini belgilaydi. Ushbu munosabatni tahlil qilish dramatik asar matnida yashirin muallif dunyoqarashi, zamonasining g`oyaviy-estetik yo`nalishini to`g`ri belgilashga yordam beradi. Shuningdek, dialog va monologlar, personajlarning xulq-atvori, mimikasi, tili, kiyim-kechagi, o`tirish-turish tarzi bayonidan asarning milliy koloriti haqida xulosa qilish mumkin.

Badiiy matn badiiy adabiyotning barcha janriy rang-barangligi aks etadi. Unda hissiyot va estetik did hukmron bo`lib, bayon shakli katta ahamiyat kasb etadi. Adabiyotda voqelikni mantiqiy idrok etishdan ko`ra, badiiy va hissiy-emotsional qabul qilish kuchliroq. Mazmunning qanday shaklda va qay tarzda bayon qilinishga qarab, asarning o`quvchiga ko`rsatadigan hissiy ta`siri va estetik qimmatini yuqori bo`ladi.

Ushbu omillar tarjimondan badiiy asar janri talablariga mos ravishda harakat qilishni, ayniqsa, she`riy matn tarjimasiga katta mas`uliyat bilan yondashishni talab qiladi.

II BOB

BADIIY TARJIMANING LEKSIK-STILISTIK MASALALARI

2.1. Bir tildan ikkinch tilga tarjima metodlari – tarjima usullari – tarjima jarayoni

Yuqorida ilgari surilgan fikrlarda tarjimonning doimo mavjud invariantlardan eng muhimini tanlab olish lozimligi ta'kidlanadi. Ammo bunda aynan tanlovni aynan qaysi bir tarjima metodini qo'llash orgali qanday amalga oshirish lozimligi ko'rsatib o'tilmadi. Agar XVII-XVIII asrlarda tarjima tili va tarjima madaniyatiga yo'naltirilgan fuqarolashtirilgan tarjima oqimi vakillari yetakchilik qilgan bo'lsalar, XIX asrga kelib xorijiyashtirilgan tarjima (asliyat matniga qaratilgan yo'nalish) vakillari diqqat markazda bo'ldilar. Bu munozara XX asrga kelib ham davom etdi. Amaliyotda fuqarolashtirilgan tarjima madaniyatdan ham ko'ra til darajasida ko'zga ko'rinib kelgan bo'lib (bunda asliyat matnining asliyat madaniyatiga bus-butun ko'chib o'tishi seziladi), ayrim o'rinlarda tarjimonlar xorijiyashtirilgan tarjima yo'lidan bordilar. Bunday tarjima metodini qo'llagan eng taniqli vakillardan biri roman tilli hududdagi ispan filosofi Hose Ortega Gasset edi. U o'zining (dastlab 1937- yilda Braziliyada nashr etilgan) "Museria y explender de la traduction" esesida, - tarjimon asliyat strukturasi tarjima tilida qayta ifodalashi lozim (Ortega Gasset, 1957: 88). Bu bilan Ortega falsafiy va badiiy matnlar tarjimasini ko'zda tutgan bo'lib xorijiyashtirilgan yo'lda amalga oshirilgan tarjima - tarjima tilini yanada boyitadi, - deb ta'kidlaydi. Boshqa xil matnlarda (maxsus soha va tijorat-reklama matnlari)da esa, xorijiyashtirilgan tarjima qilishga ruju qo'ymaslik lozim (Ortega Arjenilla, 1998:115). Shunga o'xshash fikrga xorijiyashtirilgan tarjima qilish metodi tarafdorlaridan biri amerikalik Lorens Venuti qo'shiladi (Shrayber, 1995:4).

Ushbu munozarani yanada aniqlashtirish va konkretlashtirish ishiga Jorj Munen o'zining hanuzgacha keng e'tirof etilib kelinayotgan "Les belles infideles" kitobi bilan munosib hissa qo'shdi. Mavjud tarjimalarni tarixiy asnoda tahlil

qilishda ko'plab fuqarolashtirilgan va xorijiyashtirilgan tarjima yo'nalishlarining vakillarini bir-biridan farqlash lozim. Agar fuqarolashtirishni metaforik nom bilan *les verres transparents* ( ) deyilsa, xorijiyashtirilgan tarjima esa, *la verres colora* deyilib, uning til, madaniyat yoki xronologik darajasi borligi ko'rsatiladi (Munen, 1955: 107). Yuqorida aytib o'tilgan tarjima metodlarini tanlash – Jorj Munenning fikricha, - tarixiy davr talab-ehtiyojlaridan kelib chiqadi. U birgina metodni ko'r ko'rona ushlab olish to'g'ri emasligini ta'kidlaydi. Xuddi shunday qarashni oradan 40 yil o'tganidan so'ng taniqli fransuz tilshunosi Jon Peeters davom ettirdi. Unga ko'ra, fuqarolashtirilgan (Peeters buni “etnosenrizm” deb nomlaydi) va xorijiyashtirilgan (u buni “interferets” deb ataydi) tarjimaning har ikkalasi sharoitga qarab qo'llanilmas ekan, adekvat tarjimaga erishib bo'lmaydi (Peeters, 1999: 325).

Yen Rene Ladmiral o'zining “*Sourcierset ciblistes*”⁴ deb nomlanuvchi maqolasida fuqarolashtirilgan tarjimaga qarshi fikr bildiradi (Ladmiral: 1993:297). Bu borada funktsionalist tarjimashunoslardan biri Hans J. Fermeyer – tarjimonga hatto Co-Autor, ya'ni hammuallif sifatida qarashgacha boradi (1987: 543). Shuningdek, Radegundes Shtoltse hamohang fikrni bildirib, shunday deydi: “Uning (Ladmiralning) tarjima tiliga qarab amalga oshirgan tarjima to'g'risidagi fikri funktsionalistlar tomonidan, - asliyatga noqulay yo'naltirilganlikda ayblanadi, - deydi (Shtoltse, 2001: 231). Oxir-oqibat Ladmiral qarashlari Skopos nazariyasi kabi na tarjima funktsiyasida, na matn funktsiyasida (Rays/Fermeyer, 1984) amal qiladigan tarjima metodlarida Katarina Raysning dastlabki ishlaridagi kabi (jumladan matn turi) markaziy o'rinni egallay oldi. Tarjima amaliyotida ma'lum bo'lishicha, asliyat matni hech qanday o'zgarishsiz, so'zma-so'zlik bilan tarjima matniga o'tkazishdan iborat xorijiyashtirish ham tarjimaga putur yetkazadi.

Ladmirdan farqli ravishda bit radikal sibilist, boshqacha aytganda, qat'iy funktsionalistlardan biri, Renn universiteti tadqiqotchisi Daniyel Gonadekdir. U o'zining *Professin: tratucteur* (kasb: tarjimon) nomli kitobida tarjimaga (ayni

---

⁴ *Sourcieres* termini asliyat matni strukturasi tarjima tili me'yorlariga qaratilishini nazarda tutadi. *Sible* esa, tarjima tilini bildiradi

paytda soha tarjimachiligi haqida ham)qo'yiladigan talablar haqida e'tiborga loyiq fikrlarni aytgan. Gonadek ilgari surgan tarjima metodiga bo'lgan talab-ehtiyoj qarashlar (ahborot uzatuvchi va qabul qiluvchi adresat) olmon tili tarjimashunoslikdagi Kristian Nord (1989)ning loyallik tushunchasini esga soladi. Nordning aslyat matni bilan tarjima matni tili madaniyatining o'zaro muvofiqlashuvi lozimligi to'g'risidagi fikri ko'proq badiiy tarjimaga taalluqli ekanligini ta'kidlash lozim. She'riy tarjima borasida italiyalik Franko Buffoni ham xuddi shunday qarashda edi. U ham Nord singari tarjimonning aslyatga sodiqligini muallif va uning o'quvchisi munosabatlari asosida ochib berishga harakat qildi (Buffoni, 1989: 111). Boshqa bir tadqiqotchilar loyallikni tarjimaga qarshi qilib "o'yinga" kiritdilar (Prunch, 1997; Rut, 1997; Kauts, 2000).

Italiyalik semiotik va yozuvchi Umberto Eko fuqarolashtirilgan va xorijiyashtirilgan tarjimalar o'rtasida kelishuv (kompromis) bo'lishi mumkinligi fikrini ilgari surdi. Bu avvalo badiiy tarjimaga taalluqlidir. Eko tarjimaning ayrim muammolarini ko'rsatish bilan tarjima metodi haqida fikr yurita boshladi. Masalan, tarjima matni tarjima tili adabiy me'yorlariga mos kelishiligi va har bir tarjima muammolariga qarab muayyan tarjima usullari qo'llanilishi talab qilinishi (xatto tarjima qilish uchun olingan har bir so'zga nisbatan ham) kabilarni keltirish mumkin.

Alohida olingan holatlarda qo'llaniladigan tarjima usullari, xususan, Vinay va Darbelnetlarning ingliz-frantsuz tillariaro tarjimada qo'llanilishi taklif etilgan pocedes techniques de la traduction (ijodiy jarayonda qo'llaniladigan tarjima texnikasi) ayni paytda qiyosiy stilistikadan iboratdir. Alfred Malblank esa olmon-frantsuz tillariaro qiyoslashda uslubiy o'ziga xosliklarga munosabat bildirdi. Quyida Vinay va Darbelnet (1858: 46) va Malblank (1968: 25) larning qiyosiy-stilistik asnodan tarjima usullari qo'llash haqidagi tasniflarini keltiramiz/

Tarjima usullari:

A. So'zma-so'z tarjima usuli:

1. Chet tilidan o'zlashgan so'zlar, jumladan, week-end;

2. Kalkalash. Bo'laklarga bo'lib tarjima qilish. Masalan, fr. assamble nationale – Olm. Nationalversammlung.

3. Natjima usuli (so'zma-so'z o'girish): so'z turkumini qayta ushlash, so'zning gapdagi o'rnini o'zgartirish. Masalan, fr. Noblesse oblige – olm. Adel verpflichtet.

B. So'zma-so'z bo'lmagan tarjima usuli.

4. Transpositstiya (so'z turini o'zgartirish) Masalan, fr. Des son lever – ing. As soon as.

5. Modulyatsiya. Shaklni o'zgartirish: fr. Danger de mort – olm. Lebensgefahr.

6. Ekvivalentlik: to'liq, shakliy almashuv. Masalan, ing. Once bitten, twice shy – fr. Chat echaude craint l'eau froide.

7. Adaptatstiya. Tarjima tili madaniyatiga muvofiq variant tanlash. Masalan: he kissed his doughter on the mouth – fr. Il serra tedrament sa fille dans les bras.

Tarjima usullarining bu tasnifi jeda ko'p tanqidga uchradi. Jumladan, bunda adaptatsiyani hatto eng tor ma'nodagi tarjima qatoriga ham kiritib bo'lmaydi, degan fikrni Varkuez-Ayora aytdi. Shuningdek, chet tilidan o'zlashgan so'zlarni tarjima emas, "tarjima bo'lmaslik" deb atash lozimligini ta'kidlaydi (Torre, 1994: 93). Tarjimashunoslikka oid atamalar hammadan ham ko'ra tilshunoslikda paydo bo'la boshladi. Terminologik nuqtai nazardan equivalencening o'zigina yetarli bo'lmay, yana Aequivalenz (lingvistik asnoda) termini ham umumiy (asliyat va tarjima matnlarining o'zaro mos kelishini ifodalaydigan) tarjimashunoslikda qo'llanila boshlandi. Bu so'z "teng qiymatga ega", stilistik nuqtai nazardan invariant talablariga bog'liq bo'lgan tushunchani bildiradi (Albrext, 1990). Shuningdek, bir-birida kesishgan ma'nolarga ega bo'lganligi bois modulyatsiya va ekvivalent terminlari o'rtasiga keskin chegara qo'yib bo'lmaydi (Henshelman, 2004: 396). Ammo shunga qaramay, undan keyin taklif etilgan Klassifikatsiyalar asos-etibori bilan baribir Vinay va Darbelnetlarning yuqoridagi tasniflariga borib taqaladi. Bunga qo'shimcha ravishda yana boshqa

usullarni ham kiritish mumkin. Jumladan kaminaning tavsiyasi hisoblangan (Shrayber, 1997) kengaytirish (Ergaenzung) va asliyatdagi matn mohiyatini tarjimada tushuntirish uchun turli izoh, havola, so'zboshi yoki so'ngso'zlarni ham kiritish.

Maxsus tarjima usullari masalasiga yanada chuqurroq kirib boradigan bo'lsak, bir qator tarjima usullarini qo'llashga nisbatan maxsus tahlil modeli tavsiya qilinadi. Bunday xil tarjima usullarini qo'llash mavjud tarjima muammolari, konkret tarjima jarayoni holati bilan chambarchas bog'liq bo'ladi (Elena Carcia, 1990:60). Bunday yordamchi tarjima usullari ham asosan adabiy tarjimada qo'l keladi. Fransuz fuqarolashtirilgan tarjima tarafdorlaridan biri (Hersant, 2000: 25) – tarjimada izohlarning qo'llanilishi tarjima o'quvchisining asliyat matniga nisbatan turli illyuziyalarini parchalashga yordam beradi. Maxsus tarjima usullarining amaliyotda qo'llanilishi to'g'risida kitobimizning keyingi, 3-bobida yanada batafsilroq fikr yuritimiz.

Bu borada yana bir muhim muammolardan biri (xususan, tarjimada qo'llaniladigan adaptatsiyalash) tarjima tushunchasiga nisbatan qo'llaniladigan chegaralash to'g'risida boradi. Menning o'zim “Tarjima va qayta ishlash” (Shrayber, 1993) kitobimda bu savolga quyidagicha javob berishga harakat qilganman: “Tarjimalarning qanday bo'lishi asosan asliyat matnidagi axborotga, invariant (matndagi o'z vazifasiga ko'ra semantik jihatdan o'zgarmay qoladigan jihatga)ga yoki tarjimada asliyatdagi muayyan xususiyatlarni saqlab qolish, ya'ni, variant talablari (masalan, asliyat matnini umumlashtirish)ga bog'liq bo'lib qolaveradi. Tarjima borasida gap borganda men diqqat markazda turadigan matnga aloqador (mazmun yoki shakl) textinterna invariantlar (muayyan narsa yoki voqe'lik tarkibiga kiradigan jihatlar)ni hamda matndan tashqarida turib unga ta'sit ko'rsatadigan texteksterna (ta'sir) invariantlarni bir-biridan farqlayman. Vinay va Darbelnetllar nazarda tutgan adaptatsiya hodisasi matndan tashqarida turib unga ta'sit ko'rsatadigan texteksternaga mansub bo'lib, ular “sharoit analaoglari” talablari natijasida yuzaga keladilar. Bunday tarjimaga yorqin misol tariqasida asliyat moddiy asosini lokallashtirishga asoslangan tarjimalarni keltirish o'rinli.

Bir qator fransuz mualliflari tarjima tushunchasini chegaralash, aniqrog'i tarjimani bir bir tartibga keltirish bo'yicha jo'yali munosabatlar bildirdilar. Adabiyotshunoslik asnosidagi tahlililarga asoslangan Gerard Genettesning Pallimprestes (1982) kitobida nasriy matnlardagi qofiayani qayta ishlah muammolari bo'yicha tabaqalashtirilgan tasnif keltirilib, ularni tarjimadagi shakliy transpozitsiya sirasiga kiritiladi (1982: 341). Barbara Folkert o'zining *le conflit des enonciations: Traduction et discours rapporte* (1991: 264) kitobida Interligual (tillararo) bilan intralingual (til ichidagi) matn tarjimalarida qayta shakllantirish usullarini bevosita va bilvosita nurqda qo'llanilishiga e'tibor qaratadi. Adaptatsiya tushunchasiga Georges Bastin (1993: 476) oydinlik kiritib, bunday tarjima jarayonida tarjima tili madaniyatiga qaratilgan amaliyot bajarilib, asliyat matning muayyan qismigina tarjimada saqlanishi (adaptatsuya – tarjima usuli sifatida) yoki asliyat matnining tarjima tili madaniyatiga to'la moslashuvi (adaptation globale, ya'ni adaptatsiya – tarjima metodi sifatida, aniqrog'i fuqarolashtirilgan tarjima hosil bo'ladi) mumkinligi aytiladi (garang: 1.2. bob.). Yyes Gambiyer esa, tarjima bilan adaptasiyani bir-biridan ajratib qarash lozimligini ma'qullab, bu borada keskin tanqidiy munosabat bildiradi (Gambiyer, 1992: 424):

Biz asarlar (teatr, roman, she'r va boshqa matnlar) adaptatsiyasini tanqid qilishimiz ularni yo'qolib ketayapti, degan ma'noni anglatmaydi. Ammo, bu yo'qolish ayni paytda adaptatsiya sifatida namoyon bo'lishi kerak. Biroq bu har qanday holatda ham tarjima ham emas. Lekin ijtimoiy nuqtai nazardan qaraganda bu yerda deontologik e'htiyoj mavjud. Chunki o'quvchi va tamoshabin o'zlarini aynan nima jalb qila olishini yaxshi biladilar.

Italiyalik Umberto Eko esa, tarjima tipologiyasi bilan tarjimaviy qayta ishlov masalasini o'zaro aralashtirib yuboradi. Bunda u Yakobsonning taniqli romani (1959) nidagi 3 qism: – intralingual tarjima (masalan, dialekt – adabiy til), interligual tarjima (masalan ilayancha-olmoncha) va intersemiotik tarjima (masalan, til – surat) larni lisoniy va semiotik transformatsiyaning keyingi qismlari sifatida kengaytiradi. Eko uchun eng muhim narsa – noverbal belgilar siremasiga kiruvchi transformatsiyadan iborat bo'lgan intrasemiotik

interpretatsiyadir (Eko 2003: 236). Bunday xil “tarjima”ga misol qilib semiotik Eco keng, metaforik ma’noda haykalning boshqa bir materialdan qilingan kichraytirilgan nusxasini keltiradi. Bu holatda Eko asliyat “mazmuni”ni interlingual asnoda qayta yaratish natijasida yaratilgan substanz (mutanosiblikni) ko’radi.

Yuqorida keltirilgan tarjima metod va usullari hamda qayta ishlovlar amalda yaxlit tarjima jarayonining bir qisminigina qoplay oladi xolos. Ular tarjimaning yaratilish bosqichiga ta’alluqlidir (Kauts, 2000: 107). Bundan avval zohir bo’ladigan retseptiv bosqich to’g’risida hech narsa deyilmaydi. Ayni paytda og’zaki tarjima (tilmoch) shunos sifatida tanilgan Danika Seleskovich va Mariyana Ledererlarning tarjimaning barcha bosqichlariga ahamiyat qaratilgan holda bildirilgan jo’yali fikrlari ham mavjud (bu borada 2.7. bobda mufassalroq fikr yuritiladi). Bu o’rinda ular qarashlaridagi bir jihat: tillararo og’zaki va yozma tarjima - ayrim olingan til belgilarining o’zaro shunchaki birma-bir mos kelishlari, kodlashtirish natijasi emas, balki har bir tarjima protsessi muayyan sabablar bilan amalga oshiriladigan sens (o’zgarish) natijasida sodir bo’ladi (Seleskovich/Lederer 1984: 185). Bunda ma’no shunchaki bir shaklga bog’lanib qolmay, balki asliyat mazmuni tarjimon tomonidan interpretatsiya qilinadi va tegishli shakl ko’rinishini oladi, ya’ni deverballashadi.

Ispaniyalik xonim Amparo Hurtado (Danika Seleskovich va Mariyana Ledererlarning shogirdi) tomonidan mazkur tarjimaviy qarashga asoslangan uch bosqichli tarjimani taklif etadi: 1. Kompensiya. 2. Desverbalizatsiya. 3. Reekspressiya (Hurtado Albir, 2001: 362). Sens tarjima nazariyasining tarafdorlaridan biri, taniqli Kanada tarjimashunosi Jin Delisle ham ana shu uch bosqichli tarjimani qo’llab-quvvatlash bilan birgalikda, unga bir oz o’zgacharoq ko’rinish beradi: 1. Komprehensiya. 2. Reformilyatsiya. 3. Verifikatsiya (Delisle, 1980: 84). Olmon tilli tarjimashunoslik istiqboliga munosib hissa qo’shayotgan Justa Holz-Meynttarining (1984) bevosita tarjima amaliyoti bilan shug’ullanuvchi kasb egalari tajribasi asosida tarjima jarayonida ishtirok etadigan tomonlarning

hamkorligi haqidagi tarjimaviy hamkorlik (olm. translatorische Handeln) modeli Goadek qarashlariga yaqin keladi.

Mavjud muammolarni doim ham xolislik bilan yondasha olmaydigan “tarjimonlarning onglari”da kechadigan mulohazalariga nisbatan bevosita tarjima jarayonida sodir bo’ladigan qiyinchiliklarni tahlil qilish qayta yaratishning nazariy modelini barpo etishda muhimroq rol o’ynaydi. Olmon va ingliz tilli tarjimashunoslikda Krings (1986)ning “Test o’tkazuvchi shaxslarning ovoz chiqarib fikrlashuvi” modeli (alohida yoki dialogik asnoda)da tarjima jarayonida fikrlar verballashtiriladi va keyin protokollashtiriladi (qarang: Kussmaul va Hyonig, 1988). Fransuz tarjimashunosligi doirasida Yean Dansetti (1995) tarjima jarayonidagi tushunish bosqichini ovoz chiqarib fikrlash tajribasi bilan qo’shib olib borilishi tajribadan o’tkazilgan.

Adabiy tarjima va sohaviy tarjima.

Tarjimaning maxsus turlari bo’yicha anchagina adabiyotlar chop etildi. Bulardan alohida ahamiyatga ega bo’lgan mualliflar qatorida hanuzgacha o’qimishli hisoblanadigan Edmond Karining “La traduction dans le monde moderne” (zamonaviy olamdagi tarjima) kitobida adabiy va sohaviy tarjimaning o’ziga xosliklari yoritilgan. Badiiy tarjima, xususan, she’riy tarjima masalalarini sof lingvistik asnoda tahlil qilishga qarshi chiqadi. Haqiqatdan ham badiiy tarjima muammolarini birgina tilshunoslik asnosidagi kuzatishlar bilangina tahlil qilish bilan ko’zlangan maqsadga erishib bo’lmaydi. Tan olish kerakki, sof tarjimashunoslik fani nuqtai nazaridan qaraladigan bo’lsa, badiiy tarjima muammolarini hal qilishda lingvislik asnoga nisbatan adabiyotshunoslik fani “asosiy bazaviy fan” bo’lib xizmat qiladi. Ammo adabiyotshunoslikning aynan qaysi sohasi adabiy tarjima muammolarini hal qilishga asos bo’la olishi to’g’risida kamroq gapirilmoqda. Bu o’rinda turli xalqlar adabiyotlarni o’zaro qiyoslash bilan shug’ullanuvchi qiyosiy adabiyotshunoslik (komparatistika) yaqindan yordam bera oladi. Fransuz qiyosiy adabiyotshunosligiga oid manbalardan birida jumladan shunday deyiladi:

Sodda yoki aqlli, yaqin yoki chiroyli, yaxshi yoki yomon. Bunday tarjimalar adabiyot xazinasining mulki hisoblanadi (Brunel, 1983: 144).

Ispan tilli hududda, ayniqsa, Klaudiyo Guillenning badiiy tarjimaning vatan adabiyoti tarixidagi o'rnini haqidagi qarashlari e'tiborga loyiq. Bunda, asosan, badiiy tarjimalarning fransuz, ispan va italyan adabiyotida tutgan o'rnini muammolariga munosabat bildiriladi.

Badiiy tarjimaning adabiyot "Polysistemi"dagi o'rnini to'g'risida Itamer Evenzohar (1978) ning polisistemalar nazariyasi (adabiy tur, janr va me'yorlar)da tarixiy-deskriptiv tarjimaviy tadqiqot olib boriladi. Ispaniyada bugungi kunda polisistemalar nazariyasi tarafdorlaridan biri Miguel Gallego Roka o'zining "Tarjima va adabiyot" deb ataluvchi kitobida bugungi kun tarjima nazariyasi me'yorlari bilan amalga oshirilayotgan barcha badiiy tarjimalar to'g'risida adekvat bir xulosaga kelib bo'lmaydi. Uning fikricha, faqat chinakam badiiy ijod namunasi, desa bo'ladigan nashrlarga, tarjima adabiyoti madaniyatiga muvofiq keladigan asarlarga asoslanish maqsadga muvofiqdir. Ispan adabiyotida Ortega Gassetning tarjima nazariyasida (2.3. bob) keltirilgan filologik maqsadlarda amalga oshirilgan xorijiyashtirilgan tarjimalarni bunga kiritib bo'lmaydi.

Lingvistik asnoni chetlab o'tib, badiiy tarjima muammolariga faqat formal-estetik nuqtai-nazardan yondoshilib, jumladan, ohang, qofiyani qayta yaratish to'g'risida Henri Meshonnik o'zining "Poetika muammolari" kitobida faqat poetika masalalarini kun tartibiga olib chiqadi (Meshonnik, 1973, 327). Bunda asosan she'riy tarjimada qofiyani qayta yaratish va bunda tarjima tilida asliyatga mos qofiya topa bilish haqida fikr yuritiladi. Mazkur tadqiqotda lirika tarjimasi muammolari ilmiy tahlil qilinadi. Bu borada bir-biridan farq qiluvchi besh xil nuqtai nazarni keltirish mumkin:

1. Rus-fransuz she'riy tarjimachiligi muammolari bilan shug'ullangan rus olimi Yefim Etkind fikricha, har ikki tilaro she'riy tarjimada bir xil she'riy qofiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ammo u o'zaro mos kelmaydigan qofiyalarni qo'llash masalasiga munosabat bildirmaydi (Etkind, 1982: 22).

2. Jovanni Sansone esa, qofiyani saqlash masalasidan ko'ra asliyatdagi boshqa badiiy tasvir vositalariga ahamiyat qaratilishi lozimligini o'qtirib, bunda faqatgina lirika tarjimasida ohangni saqlash masalasi bo'lib, nasriy asarlarda bu jihat diqqat markazda bo'lmasligini ta'kidlaydi.

3. Teodoro Sayez Hermosillaning "Sens nazariyasi" kitobi badiiy tarjima muammolari tahlilidagi oldinga qarab qo'yilgan yana bir qadam bo'ldi. Unga ko'ra tarjimada dastlabki muhim invariant bu asliyat ma'nosini tarjima o'quvchisi ruhiyatiga qarab to'g'ri aks ettirishdan iborat. Mazkur qarashga ko'ra, she'riyat tarjimasida tarjima tilidan unga mos shakl izlash imkoniyati yo'q. Demak, she'riyatni tarjima qilib bo'lmaydi (2.2. bob).

4. Fransuz filosofi Paul Resiyer ma'noni mutlaqlashtirishga qarshi fikr bilan chiqdi. Unga ko'ra, ma'noni shakldan ajratib qarab bo'lmaydi. (Resiyer, 2004: 68).

5. Bunga qarama-qarshi fikrni olmon muallifi Alisa Follenvayder xonim aytdi. Unda ta'kidlanishicha:

Nasriy tarjima deganda, men shunchaki so'zma-so'z tarjimini tushunmayman. Aksincha unda ham metafora, turli ko'chma ma'noli so'zlarni qayta yaratish qiyinchiliklari juda ko'p. Ayni paytda she'riy tarjimada baribir asliyatdagi qofiya, ohang, vazn buzuladi. Bir so'z bilan aytganda, she'r tarjimasida asliyat tamom bo'ladi (Follenvayder, 1967: 376).

Follenweder fikricha, agar she'riy asar nasriy yo'sinda tarjima qilinadigan bo'lsa, uning chinakam ohangini o'quvchi faqat asliyatning o'zidagina bilib olishi mumkin xolos. Bu bilan Follenvayder tarjima maqsadlaridagi faktorlarni funktsionalistik ishlar (Rays/Vemeyer, 1984. kabi)ning diqqat markaziga olib chiqishga harakat qiladi.

Badiiy tarjima tahliliga bag'ishlangan ishlarning yana bir xili - "O'qish uchun tarjimalar" nomi bilan tanilgan sahna asarlari (dramatik asarlar tarjimasini) qayta yaratish to'g'risidagi qarashlardir. Edmond Kari teatr uchun mo'ljallangan tarjima asarlari muammolari bo'yicha quyidagi fikrlarni bildiradi: "Teatrda tarjima qilib bo'lmaydigan so'z o'yinlari muammosining bo'lishi mumkin emas" (Kari, 1956:100). Shuning uchun ham teatrda doimo fuqarolashtirilgan tarjima yo'lidan

boriladi. Til nuqtai nazaridan ham bunday tarjimaga alohida talablar qo'yiladi. Bu o'rinda "gapira bilishlik" haqida mulohaza yuritiladi (Vrek, 1990). Dodds va Avirovichning sahna asarlari tarjimasi nazariyasi va amaliyotiga bag'ishlangan to'plami (1085) fransuz, ispan, ingliz, rus, afrika va italiya teatri tarjima muammolari bandlaridan iborat.

She'riyat va sahna asarlari tarjimalariga nisbatan nasriy tarjima, xususan, romanlar tarjimasi muammolariga yaqingacha bir qadar mufassal munosabat bildirilmaganligiga guvoh bo'lamiz. Lorentsa Reganing "Badiiy tarjima muammolari" (2001) kitobida ham asosan she'riy tarjimada qofiyani aks ettirish muammolari tahlil qilinadi, shuningdek, olmon-italyan nasriy tarjima masalalarida sintaktik muammolar ko'zdan kechiriladi. Katrin Tsushlagning "Narrativistika va badiiy tarjima" (2002) kitobida olmon tilli tarjimashunoslik asnosida hikoyalar tarjimasi ilmiy tahlildan o'tkazilgan. Shuningdek, bu manbada olmon-fransuz tarjimachiligiga hikoyanavislik masalalariga ham to'xtalangan.

2.2. Asliyati mazmumni va tarjima muammolari

Tarjima nima?

- Bir tilda yozilgan asarni ikkinchi tilga o'girish, - deb javob qaytaradi bir kishi. Boshqa odam esa bu ta'rifga e'tiroz bildiradi:

- Tarjima qilinayotgan narsa, bordi-yu, kitob emas, balki og'zaki nutq bo'lsa-chi? Bunday holatda: tarjima – bu bir tilda bayon qilingan fikrni o'zga tilda so'zlovchi kishilarga tushuntirib berishdan iborat.

- O'girilayotgan narsa unisi ham emas (asar), bunisi ham emas (og'zaki nutq), balki – kinofil'm, deb faraz qilaylik, - bahsga aralashadi uchinchi shaxs. – Fil'mlar ham tarjima qilinadi-ku, shunday emasmi? – deydi u. – bas, tarjima bir tilda rol ijro etayotgan aktyorning nutqini ikkinchi, uchinchi va hokazo tillarga o'tkazish demakdir. Bunda o'sha aktyorning nutqiga uning harakatlari, ichki kechinmalari, yuz ifodasi mos kelishi lozim. Aks holda...⁵

Tarjima – ijodiy jarayon, ya'niy bir tilda yaratilgan san'at asarini boshqa xalqlar uchun tushunarli bo'lishini ta'minlash maqsadida uni qayta jilolantirish, boshqa xalqlar uchun ham bir xil va ayni estutik didni namoyon qilishga intilib, asarga qaytadan rang berish niyatida amalga oshiriladigan o'ta sermashaqqat va mas'uliyatli mexnatdir. Nima uchun sermashaqqat? Nima uchun mas'uliyatli? Bu savolni tayyor mexnat maxsulini indamay o'qib ketaveradigan kishi avvaligi yaxshi anglamasligi mumkin. Lekin, kitobxon o'zi ham biror jumlaning o'z tiliga tarjima qilishga harakat qilib ko'rsa bu savolga sal muloxazaliroq yondoshgan bo'lardi. Biz talaba yoshlar ko'pincha amaliy darslarda mutaxassisligimiz nuqtai nazaridan tarjima mashqlarini bajarishimiz lozim bo'ladi. Bunday vaziyatda biz asosan ustozimiz o'rgatgan grammatik qoidalargagina e'tibor qaratamiz. Ega-kesimlarni joyida ishlatdikmi, zamoni to'g'ri qo'lladikmi, artikl va predloglar to'g'ri tanlandimi vahokazo. Tarjimada hech qanday qusur sezilmasada,

---

⁵ F.Саломов “Таржима назариясига кириш” Тошкент – 1978 92 б.

o'qituvchimiz gapni yoki jumlani noto'g'ri tarjima qilinganligini aytsa biroz ranjiymiz. Axir, biz barcha grammatik qoidalarga to'la to'kis amal qildik-ku? Lekin tushunmaymizki – tarjima ham badiiy ijod sohasidir. Misol uchun, “CHelovek sajaet derevo”, gapini tarjimasiga e'tibor qaratamiz. Bu gapni tarjima qilish uchun uchta so'zning o'zbekcha muqobillarini bilish kifoyami: “Odam daraxt o'tqazyapti”. Biroq gap bahorda yosh daraxt novdalarini ko'chirib o'tqazish haqida borayotgan bo'lsa, daraxt o'rniga nihol so'zini qo'llagan ma'qul: “Odam nihol o'tqazayapti”. Gor'kiyning “CHelovek zvuchit gordo!” hikmatli gapini ham “Odam (yoki kishi) mag'rur jaranglar!” deb bo'lmaydi. Bu o'rinda chelovek so'zini inson deb olishga va jumla tarkibiga “tashqarida” bir so'z “qo'shish”ga to'g'ri keladi: “Inson so'zi mag'rur jaranglar!”.

Atiga uchta so'zdan tashkil topgan birinchi gapda bir so'z (derevo) uning muqobili bo'lgan daraxt so'zining sinonimi – nihol bilan o'zgartirildi; uchta so'zdan iborat ikkinchi gapda esa bir so'z – uning boshqa sinonimi bilan almashtirilib, yana bir so'z qo'shildi. Boshqacha aytganda, gapning tuzilishi taxminan 50 foizga o'zgartirildi. Mana endi o'nlab so'zlardan iborat murakkab jumladan tortib minglab jumladan tuzilgan butun boshli asarni tarjima qilish uchun tarjimondan qanaqa lisoniy kashfiyotlar talab etilishini ko'z oldingizga keltiring.

Tarjimaning asliyatga shaklan va mazmunan monand tarzda yaratilishining birdan-bir sharti tarjimonning o'z tilida asliymonand lisoniy vositalar tanlab istefoda etishidir⁶. Tarjimondan nafaqat o'zga tildagi minglab so'zlarning ma'nolarini anglay olishi balki ikkali tildan ham chuqur xabardor bo'lishi talab etiladi. Bundan tashqari, tarjimon o'zi o'girayotgan kitobda tasvirlangan xalq hayoti, tarixi, madaniyati, uning urf-odatlarigacha bilishi lozim. Bu mas'uliyat uning zimmasiga avvalo asliyat ma'no va vazifasini bekamu-ko'st idrok etish, so'ngra xotirasida shakillangan fikrni o'z tili madaniyati va me'yori asosida to'la-to'kis ifoda etish vazifasini yuklaydi.

---

⁶ Tarjima nazariyasi asoslari Qudrat Musaev Toshkent 2005 68- b.

Til vositalari badiiy nutq tarkibida nafaqat o'zlarining moddiy-mantiqiy ma'nolaridan mavhumlashib, hissiy-ta'sirchan va badiiy-estetik (obrazli) ma'no va ma'no belgilari kasb etganlarida, balki oddiy muloqot tarkibida – atov ma'nolarida qo'llanilganlarida ham tarjimon oldiga zaruriy lisoniy vositalarni to'g'ri tanlash borasida qator amaliy mushkulotlarni ko'ndalang qo'yadi.

O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasida “tarjima” so'ziga shunday izox berilgan: TARJIMA – bir tildagi matinni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlar aro muloqotning eng muhim ko'rinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima, va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko'ra tafsil, tadbil, sharh kabi ko'rinishlarga ham ega bo'lishi mumkin. Tarjima qadimgi davrlarda, turli qabilalarga mansub kishilar orasidagi o'zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu og'zaki turi hozirda ham saqlangan.⁷

Zamonlar osha tarjimaga bo'lgan talablar yangilana boradi. Ammo uning ijodiy xarakteri, qayta yaratish san'ati ekanligi o'zgarmaydi. Tarjimaning ko'lami va taraqqiyoti har bir xalqning ma'rifiy darajasiga bog'liq va, o'z navbatida, u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi. “tarjima” termini bir tildan ikkinchi tilga o'girish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi.

Biddiy tarjimaning asosiy xususiyati tilning badiiy vazifasidan kelib chiqadi. Til badiiy asarda estetik hodisa, san'at faktiga aylanadi. Adabiy asar tili – alohida “badiiy voqelik” unsirdir. Tarjimada ana o'sha obrazli-ifodaviy tildagi badiiy ma'noni boshqa tilning obrazli ifodaviy zaminiga o'tkazish, obrazni obraz bilan qayta ifodalash jarayoni yuz beradi. SHuning uchun tarjimon asardagi voqealarning badiiy tafakkur jarayonini yangidan idrok etadi. Zamonaviy tarjima talablariga asosan tarjimon asliyatning san'at asari sifatida shakil va mazmun birligini qayta yaratishi, milliy va individual xususiyatlarini saqlashi lozim. Tarjimon ona tilining rivojlanish darajasi, tarjimajilik an'analari, tajribalariga suyanadi, turli xil tafovutlarning mavjudligini xisobga oladi. Tarjimonning ijodiy

---

⁷ “Ўзбекистон миллий енциклопедияси” Давлат илмий нашрети Тошкент 2004, 8-том, 272 б.

qobiliyati va bilimi uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Tarjima jarayonida mutarjim hamma vaqt o'z ona tilida fikrlaydi, ona tili unga tahlil quroli, sinov me'zoni bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Nizomiyning "Xisrav va SHirin" dostonini o'rganib Qutub ("Nizomiy bolidan holvo pishurdim") tarjima nusxa ko'chirish kabi bir ish bo'lmay, ijodiy jarayon ekanini, tarjimon esa boldan holva pishiruvchi mohir yozuvchi bo'lishi kerakligini aytadi. Turli davrlarda muayyan xuddudagi adabiy muhit, ayniqsa, maxsus tarjima maktablarining yuzaga kelganligining o'ziyoq uning shakillangan tamoyillari, an'analari borligini ko'rsatadi.

Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng. Bir tildan ikkinchi tilga badiiy adabiyot; she'r, dramatik va nasriy asarlar, fanning turli-tuman sohalariga doir ilmiy va ilmiy-ommabop kitoblar, diplomatiya hujjatlari, rasmiy qog'ozlar, siyosiy arboblarning maqolalari va notiqarning nutqlari, ommaviy axborot vositalari orqali tarqatiladigan turli materiallar va ma'lumotlar, boshqa-boshqa tillarda so'zlashuvchi, "tilmoch"ning xizmatiga muhtoj bo'lgan kishilarning suhbatlari tarjima qilinadi, kinofil'mlar o'giriladi.

Mening badiiy tarjima muammolariga munosabatimni uch madaniy va ijtimoiy asnodagi tahlil asosidagi xulosalarda bayon qilmoqchiman. Mazkur nuqtai nazar aslida ingliz tilli tarjimashunoslik zaminidan kelib chiqqanligini ta'kidlashim lozim:

1. Avvalgi koloniyalar kontekstida paydo bo'lgan postkolonialistik tarjima nazariyasi. Kanadalik Sherri Simon xonimning qarashlaricha tarjimashunoslik nuqtai nazaridan postkolonializm ikki ko'rinishda: sobiq kolonial tuzum hukmron bo'lgan hududdagi tarjimashunoslikning geografik jihatdan kengayib borishi hamda asimmetrik (notekis) tuzum talablari asosida tarjima asarlarini tahlil qilinishi (Simon, 2000:13). Postkolonial adabiyot tarjimasidagi asosiy muammo bu hududdagi matnlarning bir-biridan farq qiladigan ikki xil madaniyatlarning o'zaro "Hubrid" (qorishiq holat)ligi bilan izohlanadi. Bu haqda Samiah Merez o'zining shimoliy Afrika frankofonik adabiyoti to'g'risidagi mana bu fikrlarini keltirish o'rinli:

By drawing on more than one culture, more than one language, more than one world experience, within the confines of the same text, postcolonial anglophone and francophone literature very often defies our notion of an “original” work and its translation. (Mehrez 1992: 122)

Ma’nosi:

Bizning millat “original” va tarjima adabiyotida bir matnning o’zida birdan ko’p madaniyat, birdan ko’p til, birdan ko’p dunyo tajribalarining aks etishi juda ko’p uchraydigan hodisaga aylandi. (Mehrez, 1992: 122)

Ana shunday matnlarga xos bo’lgan millatlararo o’ziga xosliklarni tarjimada adekvat aks ettirish uchun turli xil tarjima usullari, jumladan, sahifa ostida turli izoh va tushuntirishlar berish, matnga muqaddima va so’ngso’zlar yozish, shuningdek lug’aviy o’ziga xosliklar mohiyatini tushuntiradigan tavsiflar berish talab qilinadi (Wolf, 1998: 103).

2. Feministik tarjima nazariyasi o’zining mavjud tuzum past-balandliklaridagi faoliyati bilan postkolonialistik qayta yaratishga yaqin turadi. Ammo bu nazariya turli madaniyatlarda bo’lmay, turli jinslararo bilan ajralib turadi. Bu borada dastlabki tadqiqotlar XX asrning 80-yillarida bir qator feministik tarjimon ayollar tomonidan Kanadada paydo bo’ldi. Bu mutarjimlar o’z oldilariga muayyan siyosiy maqsadlarni ham qo’ygan edilar. Ana shu munosabat bilan Susanne de Lotbinyere-Harwud quyidagilarni aytgandi:

My translation practice is a political activity aimed at making language speak for woman. So my signature on a translation means: this translation has used every translation strategy to make the feminine visible in language (zit. nach Flotov, 1998: 131).

Manosi:

Mening tarjima amaliyotim – ayollarning til orqali o’z fikrlarini bayon qila olishlarini ko’rsatuvchi siyosiy faolligi bolib, yaratilgan har bir tarjima feministik (ayol) tarjimonlarning lisoniy strategiyasini ko’rsatadi. (iqtibos Flotov, 1998: 131. dan olindi)

Feministik tadqiqotlar mavzuiy mundarijasiga: tarjima tarixida ayollarning tutgan o'rnini, feministik tarjima tanqidi, feministik adabiyot tarjimasi, feministik tarjima strategiyasi va feminist tarjimon ayollar va ular amalga oshirgan tarjimalar qiyofasi kabilarni kiritish mumkin (Grbich/Volf 1999:265). Quyida oxirgi mavzu bo'yicha qaydlarni keltirsak: XVII asrda kelib chiqqan metaforik ibora *belle infidele* (1.2. bob) ga ko'ra feminist ayollar ko'zga tushgan xas kabi og'riqli bo'lib, ularning erkin tarjimalarini chiroyli, ammo sadoqatsiz ayolga o'xshatish mumkin. Yuqorida iqtibosi keltirilgan Susanne de Lotbinyere-Harewud xonimning mazkur fikri o'sha davrda faoliyat ko'rsatgan feminist tarjimon ayollarga nisbatan bir metaforik so'z o'yini sifatida keltirilgan (1991).

3. 90-yillardan boshlab fransuz va olmon tilli tarjimashunoslik hududida dastlabli tarjima sotsiologiyasiga oid tadqiqotlar paydo bo'la boshladi. Bunda tarjima amaliyoti bilan shug'ullangan fransuz sotsiologi Pyer Bordiye to'g'risida fikr yuritiladi. Adabiy tarjima tahlilining paydo bo'lishi bilan bir qator "Tarjima aktyerlari" ham ko'zga tashlana boshladilar. Masalan, nashriyot egasi va uning xodimlari, nashrlar, adabiy tanqidchilar kabi (Volf, 1999: 269; Haylborn/Sapiro, 2002: 5). Bu borada bir qator monografik tadqiqotlar ham yaratildi. Jumladan, 50-yillar amerika Science-Fiction (ilmiy fantastika) sining Fransiyadagi tarjima nashrlari borasida, Avstriya nashriyotlarining fransuz tiliga qilingan tarjimalardagi roli (Fukari, 2005), Habsburger monarhiyasi davrida italyan tilidan qilingan tarjimalar to'g'risida (Volf 2005)gi ishlarni misol keltirish mumkin. Shuningdek, tarjimon shaxsini baholash ham, Jean Peetersning ta'kidlashicha, antropologik asosga ega bo'lgan tarjima psixolingvistikasi masalalarini yoritishga yordam beradi.

Ammo shuni ham ko'rsatib o'tish lozimki, Xristian Duriuksning *Fundament didactique de la traduction technique* (Sohaviy tarjima nazariyasi va didaktikasiga kirish) kitobi (1988) nomlanishida sohaviy tarjima so'zi qo'llanilgan bo'lsa ham, "Soha tarjimasi" masalasi (fransuz tilli tarjimachilikda) maxsus tahlil qilinmagan. Duriuks avvalo e'tiborni sohaviy tarjimada terminlarni birma-bir almashish tushunchasining keng tarqalib ketganligiga qarshi ekanligiga qaratadi. U o'z

qarashlarini ingliz-fransuz sohaviy tarjimachiligidan keltirgan misollari bilan asoslaydi. Shunga o'xshash ishni fransuz-olmon tillari aro tarjima tahliliga asoslanib yaratilgan Maxsus til va terminologiya deb nomlanuvchi kitob muallfi Silviya Reinart (1993) kitobida uchramiz (qarang: 3.5. bob).

Federica Skarpa *La traduzione specializzata* (sohaviy tarjima) nomli monografiyasida (2001) ingliz-italyan tillariaro tarjima tahlili natijalariga asoslangan holda sohaviy tarjima va tarjimashunoslikning o'ziga xos xususiyatlarni ko'rsatib bergan. Muallif sohaviy tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari va uni badiiy tarjimadan farqlash to'grisidagi qarashlarida Kristiana Nord (1989)ning tarjima tipologiyasi bo'yicha rivojlantirilgan qarashlariga tayanilib – sohaviy tarjimaning instrumental, funktsionallashgan va hujjatlashtirilnmagan holatda asliyat matniga yo'naltirilganlik xususiyati borligi ta'kidlanadi.

Skarpa o'z kitobida sohaviy matn yaratish va sohaviy tarjimalarni amalga oshirish borasida yangi tavsiyalar, shu soha kasbiga ta'alluqli bo'lgan fikrlar qiziqarli bildiradi. Shu asnoda yana u texnik tahrir qilish masalasi (inglizcha texnik yozuvlarni maxsus tarjima qilish, ularni texnik tahrir qilish)ga e'tibor qaratadi. Bunda sohaviy matnlar sirasida keyingi yillarda multimediyaviy matnlarga asoslangan texnikaviy kommunikatsiya (technical communication) taraqqiy etib borayotganligini ta'kidlaydi (Skarpa, 2001: 212). Sahunga bog'liq ravishda muallif Lokalizatsiya masalalasiga to'xtalar ekan, ana shunday dasturlarni (lompuyterlar uchun) tayyorlashda tarjima tili madaniyatiga e'tibor berish bozor talablaridan kelib chiqishini ham o'qtirib o'tadi. Bu yerda gap faqatgina kitob holidanashr etilgan narsalar ustida emas, balki ularning elektron variantlari (Internet tarmoqlarining Menyu topshiriqlari yoki on-line aloqalar) ustida ham boradi.

Olmon tilli texnik yozuv, aniqrog'i elektronlashtirilgan nashr sohasi haqida gapirganda, Goepferish (1998), hamda Rayneke Schmits (2005) lar tadqiqotlariga to'xtalish lozim. Har ikki muallifning kitoblari Skarpa kabi (2001) ingliz tilidan amalga oshirilgan tarjimalar tahliliga asoslangan. Shuni aytib o'tish kerakki, ingliz tilidan sohaviy tarjima yana oldingi o'rinlarga o'tib bormoqda. O'zni kelganda

ko'rsatib o'tish lozimki, Shmits (1998: 7)ning asoslashiga ko'ra olmon tiliga tarjima qilish uchun asliyat tili avvalo ingliz tili bo'lib qolmoqda. Qolgan uchta katta roman tillari: fransuz, ispan va italyan tillari 2,3,4 o'rinlarni egallaydilar.

3-BOB

MILLIY VA MAHALLIY O'ZIGA XOSLIKNI IFODALOVCHI SO'ZLAR VA ULARNI TARJIMADA QAYTA YARATISH

3.1. Xos so'zlarning tarjimada berilishi

Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan lisoniy vositalar xos so'zlar, deyiladi. Muayyan bir xalq, millat va elatga xos tushuncha, narsa va hodisalarni aks ettiradigan lisoniy vositalar badiiy asarning milliy xususiyatini belgilaydigan asosiy vositalardan hisoblanadi⁸. Demak, har qanday badiiy-g'oyaviy barkamol asar o'zida birday ham baynalmilallikni, ham milliylikni mujassam etishi bilan ajralib turadi. Baynalmilallik asarning mazmuni va g'oyasi, milliylik esa uning shaklida namoyon bo'ladi. Badiiy asarning shakli qator jihatlari bilan birga uning tilini, xususan lug'at tarkibini o'z ichiga oladi: asarning milliy xususiyati asosan leksik va frazeologik birliklar yordamida yaratiladi.

Baynalmilallik bilan bir qatorda milliylik xususiyatini ham o'zida mujassam etgan tilning lug'at tarkibi o'zi mansub bo'lgan til jamoasining moddiy-ijtimoiy hayotini, chunonchi, milliy urf-odat va an'analarini, geografik tasavvurini, ma'naviyati va dunyoqarashini, diniy e'tiqodini, axloqiy me'yorlarini, tafakkur yo'nalishini moddiy aks ettiradi.

Tillar orasidagi tafovut esa odatda bir xalq moddiy hayotida mavjud muayyan tushunchalar, voqea-hodisalar, urf-odatlarning ikkinchi xalq turmush tarzida uchramasligi, shu tufayli ular nomlarining ham ayni xalq tilida tabiiy ravishda yo'qligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, lug'aviy ekvivalentlik munosabatida bo'lgan ayrim ikki til juftliklari bir-birlaridan biror xususiyatlari bilan o'ziga xos ravishda farq qilishlari mumkin. Bu hol til birliklarining milliy xususiyatini belgilash baravarida ularning tarjimada o'zaro almashinuvlariga to'sqinlik qiladi.

---

⁸ Tarjima nazariyasi asoslari Qudrat Mусаев “ФАН” 89 бет Тошкент 2005

Asliyatning o'ziga xosligi asosan uning tarkibidagi lisoniy vositalarning milliy xususiyati bilan belgilanar ekan, asliyatning badiiy-g'oyaviy zaminini asliymon tiklash asarning milliy bo'yog'ini qayta yaratish bilan bog'liqdir. SHuning uchun ham tarjimada milliy xususiyatni tiklash masalasi keyingi payitlarda tarjimonlarning ham, tarjimashunoslarning ham e'tiborini o'ziga borgan sari ko'proq tortib kelmoqda. CHunik tarjimaviy nuqsonlarning ko'pchiligi milliy xususiyatni aks ettiradigan til vositalari ulushiga to'g'ri kelmoqda. Zero, tarjima amaliyotida hanuzgacha yo'l qo'yib kelinayotgan xato va kamchiliklarning ko'pchiligi tarjimada milliy xususiyatni tiklash bilan bog'liq bo'lib, bu masala hanuzgacha nazariy jihatdan ham, amaliy xususdan ham qoniqarli darajada hal qilingan emas.

Ilmiy adabiyotda xalqlar turmush tushunchalarini ifoda etadigan leksik birliklarni qaysi paytlarda tarjima amaliyotining qanday sinalgan usullari vositasida talqin etish lozimligi haqida yagona fikr uchramaydi. Tarjimaning ijodiy jarayonligi tufayli, bunday fikrning uchrashi ham goho amri mahol. Biroq bayon etilgan ilmiy-tanqidiy fikr-mulohazalar tarjimonning muayyan holatda qanday yo'l tutishi lozimligi haqidagi tasavvurini boyitadi, uning amalda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan turli-tuman tasodifiy tugunlarni echishga ko'maklashadi, unda amaliy mushkulotlarni mohirona engish malakasi hosil qilinadi.

Bunday, kishilar turmush tushunchalarini anglatadigan xos so'zlarni tarjimada adekvat talqin etish asl nusxa milliy xususiyatini kitobxonga to'la-to'kis etkazib berishdek murakkab muammoning eng mas'uliyatli va o'ta mushkul masalalaridan hisoblanadi. Zero, bunday holda tarjimon oldida o'z xalqi uchun notanish, binobarin, nomlari ham tilda mavjud bo'lmagan tushuncha, narsa va hodisalarni tarjima tili sohiblariga to'la anglatish vazifasi ko'ndalang bo'lib turibdi.

O'zbek tilida odam tana a'zolarining nomlari juda ko'p hollarda turli ma'no anglatuvchi iboralar tarkibida asosiy unsur vazifasida keladi. Masalan, "bosh" so'zi quyidagi hollarda asosiy obraz yaratuvchi so'z sifatida birikmalar tarkibida keladi: bosh chayqamoq, bosh tortmoq, bosh qo'shmoq, boshi ochiq, boshidan oyoq,

boshga ko'tarmoq, boshi bilan sho'ng'imoq, boshi aylanmoq, boshini aylantirmoq, boshiga etmoq, boshiga urmoq, boshga qilich kelsa ham, boshida danak (yong'oq) chaqmoq, boshidan oshib yotmoq, boshidan soqit qilmoq, boshi yostiqa etmoq, boshi ko'kada (osmonda), boshini ikkita qilmoq, boshini bir joyga qovushtirmoq, boshini biriktirmoq, boshini olib ketmoq, bosh ko'tarmay, bosh ko'tarmoq, bosh og'rig'i, bosh(i) qotmoq, boshi oqqan (tomonga), bosh suqmoq, bosh egmoq. So'zning ingliz tilidagi muqobil ekvivalenti bo'lmish "head" so'zi ham juda ko'p vaziyatlarda turli-tuman vazifalarda keladi. O'zbekcha "bosh" va inglizcha "head" co'zlarinig turli iboralar tarkibidagi vazifalari bir biridan tubdan farq qiladi. Fikrimizni isboti sifatida quyidagi misollarni ko'rib chiqamiz.

HEAD – BOSH - to bare one's head — bosh kiyimni echmoq, to bow one's head — bosh egmoq, to drop, hang, lower one's head — erga qaramoq, to lift, raise one's head — boshni ko'tarmoq (tepaga qarash maqsadida), to move one's head — bosh chayqamoq, to nod one's head — bosh siltamoq, to shake one's head — e'tiroz bildirmoq, to toss one's head — boshini shartta burmoq, to hold one's head high — faxrlanmoq, from head to foot/heel, head to foot — boshdan oyoq, taller by a head — boshdan baland, a good head, strong head — aylanmaydigan bosh (ichib mast bo'lmaydigan), a good head for heights — balandlikda aylanib ketmaydigan bosh, a bad head for heights — balandlikda aylanib ketadigan bosh, win by a head b) bosh og'rig'i (asosan zarba va alkagol ta'sirida) I get one of those blinding heads. — U menya etot chertov pristup golovnoy boli. She was lying down with a head. — Ona lejala s golovnoy bol'yu. 2) a) aql, intellekt, aqliy qobilyat (layoqat), to use one's head — fahmi etmoq, kallasini ishlamoq, tushunmoq; to cram, fill, stuff smb.'s head (with nonsense) — biror kimning boshini maydachuydalar bilan to'ldirmoq, accounts which he kept in his head — xisob-kitoblarni miyada saqlamoq; to have a (good) head (up)on one's shoulders — elkada aqilli boshni ko'tarib yurmoq; to have an old head on young shoulders — sog'lom fikrlovchi; It is not your fault that you have no head for politics. (G. B. Shaw) — Ne vasha vina, chto vo` sovershenno ne godites' dlya politiki. Siyosatni tushunmasligingiz aybingiz emas. to keep a level head, keep one's head —

tinchlikni saqlamoq; to lose one's head — tinchini yo'qotmoq, cool head, level head — sovuqqon, b) bosh – hayot uchun muhim tana a'zosi sifatida; Proofs enough against this scoundrel, Fritz, to cost him his head. — Protiv etogo negodyaya, Frits, dostatochno faktov, chtobo`eto stoilo emu golovo`. 3) a) bosh tasviri - a head of Titian by his own hand — izobrajenie golovo` Titsiana, nabrosannoe im samim b) tanganing old tarafi (bosh tasviri tushirilgan), head(s) or tail(s) — chikka pikka (tangani otganda) Heads I win, (and) tails you lose. — Har qanday vaziyatda men yutaman.; Har qanday vaziyatdja sen yutqazasan. v) yoki pochta markasi (monarx rasmi tushirilgan) 4) soch (boshdagi) I comb'd his comely head. 5) no'xta, hayvon boshiga maxkamlanadigan tasma Syn: headstall 6) kiyik shoxi 7) a) odam Those wise heads came to the conclusion that there was hope. — O'sha donishlar umid bor degan hulosaga kelishdi. He's a hot head. — On goryachaya golova, goryachiy chelovek. b) sanoq birligi (odamlarni sanashda ishlatiladi) - per head v) chorva boshi fifty head of cattle — ellik bosh chorva g) jonivorlarning noaniq soni Shooting tenants ought to be obliged to wire-in their woods where they kept a large head of rabbits. — Sledovalo obyazat' zanimayuhixsya oxotoy vladel'tsev ogorodit' provolokoy svoi lesa, gde oni derjali bol'shoe kolichestvo krolikov. d) narkoman (morfin ta'sirida o'tirgan kishi);

pot-head – 1) lyubitel' travki (chelovek, bolee ili menea regulyarno pokurivayuhiy marixuanu) Syn: hash-head , tea-head 2) pridurok, tupitsa, bolvan Syn: stupid 2. 3) kontsevaya kabel'naya mufta

pothead – 1) lyubitel' travki (chelovek, bolee ili menea regulyarno pokurivayuhiy marixuanu) Syn: hash-head , tea-head 2) pridurok, tupitsa, bolvan Syn: stupid 2. 3) kontsevaya kabel'naya mufta

tea-head – lyubitel' travki (chelovek, bolee ili menea regulyarno pokurivayuhiy marixuanu) Syn: hash-head , pot-head

teahead - lyubitel' travki (chelovek, bolee ili menea regulyarno pokurivayuhiy marixuanu) Syn: hash-head , pot-head

8) (verxnyaya glavnaya chast' predmeta) a) udarnaya ili rejuhaya chast' instrumenta, v otlichie ot ruchki, rukoyatki: nakonechnik (kop'ya, drotika, strelo`i

t. p.), cherenok (noja), obux (topora), boek (molota) i dr. b) shlyapka (gvozdy, bolta, shurupa i t. p.), golovka (bulavki), nabaldashnik (trosti) i dr. - v otlichie ot konchika, kontsa v) odnositel'no nepodvijno`y konets mo`shtso`, koto`m ona prikreplyaetsya k kosti g) lukovitseobraznoe rasshirenie steklyannoy trubki, napr., sharik termometra i dr. d) telo kometo` ( v otlichie ot xvosta ) e) chast' noto`, opredelyayuhaya ee pozitsiyu na notnom stane (v otlichie ot vertikal'noy linii) j) chast' skripki i drugix strunno`x instrumentov, na kotoroy krep'yatsya kolki z) verxnyaya chast' smo`chka ili ta chast', gde krepitsya volos smo`chka i) dnihe ( bochki, bochonka i podobno`x sosudov); obtyanuto`e kojey osnovaniya barabana k) zamochno`y kamen' (svoda); kapitel' kolonno` l) verxniy brus okonnoy/dvernoy korobki m) otkidnoy verx ekipaja, avtomobilya n) vereteno ( vesla, yakorya ) o) obhee nazvanie bolee krupno`x plastinok (obo`kn. ix trinadtsat') pantsirya cherepax p) perednyaya luka sedla; ruchka gimnasticheskogo konya 9) a) lyubaya okruglaya ili kompaktnaya chast' rasteniya, obo`kn. na kontse steblya, napr., golovka (tsvetka, chesnoka), kochan (kapusto`, kochannogo salata i t. p.), kolos (zernovo`x), shlyapka (griba), semennaya korobochka (maka) i dr. b) krona (dereva) 10) a) pena (osob. na pive) b) slivki (na moloke) 11) verxushka, verxnyaya chast' (vozvo`shennosti, soorujeniya, shesta, machto` i t. p.) 12) a) nachalo stranitso`; zagolovok, otdel, rubrika Syn: heading b) gazetno`y zagolovok Scare-heads three inches high announced that the champion athlete was at death's door. — Trexarshinno`e gazetno`e zagolovki krichali o tom, chto chempion po legkoy atletike naxoditsya pri smerti. Syn: headline 13) nazrevshaya golovka naro`va, furunkula ( preim. vo fraze ) come to a head — naro`vat' 14) verxnyaya chast' chego-l. pokatogo: chast' ozera, kuda vpadaet reka; bolee vo`sokiy kray dolino`; izgolov'e krovati; storona mogilo`, gde lejit golova pokoynogo; storona stola, gde obo`chno sidit glava doma I was offered the seat at the head of the table. — Mne predlozili mesto vo glave stola. 15) a) istok, verxov'e reki The head of the Mississippi River is in Minnesota. — Istoki Missisipi naxodyatsya v shtate Minnesota. b) istochnik, nachalo, pervoistochnik (obo`kn. fountain-head) • Syn: source , origin , beginning 16) a) ; napor, davlenie stolba jidkosti; (inogda)

nasop', damba (koto`e vo`derjivayut napor vodo` ) head of water — vo`sota napora vodo` b) vo`sokaya prilivnaya volna 17) (perednyaya chast', pered) a) golovnaya chast' (protsessii, kolonno` i t. p. ) The tallest boy stood at the head of the line. — Samo`y vo`sokiy mal'chik stoyal vperedi vsex. b) vneshnyaya ili vo`stupayuhaya chast' sooruzeniya 18) a) perednyaya, nosovaya chast' sudna - by the head - down by the head b) otxojee mesto, gal'yun (na sudne; brit. chasto mn.); amer. tj. ubornaya, tualet (na beregu) 19) mo`s ( v sovr. upotr. preim. v geograficheskix nazvaniyax ) Syn: cape , headland , promontory 20) a) glava, rukovoditel', nachal'nik titular head — formal'no`y/nominal'no`y direktor department head, head of the department — glava departamenta, nachal'nik otdela the head of the house of Mendoza — glava doma Mendoza Syn: boss , leader , chairperson , chief , captain , commander , ruler , principal person , head man b) direktor shkolo` (sokr. ot headmaster) v) pozitsiya, zanimaemaya liderom; rukovodyahee polojenie; preim. vo fraze at the head of — vo glave The studious girl graduated at the head of her class. — Prilejnaya devochka zakonchila shkolu luchshe vsex svoix odnoklassnikov. - head of the river 21) rezul'tat, isxod; vo`sshaya tochka, kul'minatsiya; perelom, krizis to bring smth. to a head — dovodit' chto-l. do kul'minatsii It might bring things to a head, one way or the other. — Tem ili ino`m obrazom eto mojet vo`zvat' krizis. When will the crisis come to a head? — Kogda krizis dostignet perelomnogo momenta? But it is time to draw to a head this somewhat lengthened discussion. — Pora podvesti etu zatyanyuvshuyusya diskussiyu k reshayuhemu momentu. Syn: issue , result , conclusion , summing up , culmination , climax , crisis , peak , extremity , maturity , pitch , height 22) ; ruda (chistaya); kontsentrat (vo`sshego kachestva) 23) pribol' (pri lit'e) •

- do it standing on one's head – delat' s legkost'yu Right, old boy. Leave it to me. I can do this on my head. — Ladno, starik. Ostav' eto mne. Mne eto raz plyunut'.

do it on one's head – delat' s legkost'yu Right, old boy. Leave it to me. I can do this on my head. — Ladno, starik. Ostav' eto mne. Mne eto raz plyunut'.

out of head – 1) iz golovo` Were not all these answers given out of his own head? — Ne pridumal li on vse eti otveto` prosto iz golovo`? 2) poteryavshiy golovu, obezumevshiy to go out of one's head — soyti s uma, poteryat' golovu

over head – nad golovoy a roof over their heads — kro`sha nad ix golovoy
over smb.'s head – cherez ch'i-l. golovo` He had been chosen for promotion over their heads. — On bo`l povoshen cherez ix golovo`.

over one's head – voshе ch'ego-l. ponimaniya talking over the heads of the company — govorya neponyatno dlya kompanii

go to smb.'s head – 1) udarit' v golovu (o vine, krovi i t. p.) 2) op'yanit' (ob uspehe i t. p.)

by the head and ears – grubo, rezko, nasil'no

over head and ears – po ushi

head over ears – po ushi He was head over ears in debt when he married her. — On bo`l po ushi v dolgax, kogda on na ney jenilsya.

give a horse his head – otpustit' povod'ya

keep one's head above water – 1) derjat'sya na poverxnosti, derjat'sya na plavu 2) spravlyat'sya s trudnostyami

bring to a head – dovodit' (chto-l.) do reshitel'noy stadii Matters have been brought to a head in the peace talks; tomorrow they will either succeed or fail. — Peregovoro` o mire vstupili v zaklyuchitel'nyu fazu; zavtra oni zakonchatsya libo uspeshno, libo nichem.

head over heels – vverx tormashkami, vverx nogami

make head – prodvigat'sya vpered

off one's head - vne sebya; bezumno`y

2. 1) glavno`y, starshiy head physician — glavno`y/starshiy vrach head waiter — metrdotel' Syn: chief , principal , capital 2) verxniy; peredniy 3) vstrechno`y head tide, head current — vstrechnoe techenie head wind — vstrechno`y veter head sea — vstrechnaya volna 4) prednaznachenno`y dlya nosheniya na golove; golovnoy head-dress — golovnoy ubor 3. 1) obezglavlivat' 2) obrezat' vetki, formiruya kronu, podrezat' verxushku (dereva, kusta; head down

) Syn: top , poll 3) a) snabjat' verxom, verxushkoy, pridelo`vat' golovku to head an arrow — pridelat' nakonechnik k strele b) formirovat', sostavlyat' vershinu, verxushku tower headed by a spire — bashnya, zakanchivayuhayasya shpilem 4) a) ozaglavlivat'; pomehat' ( obrahenie, imya i t. p. ) v nachalo stranitso` b) nachinat', otkro`vat' ( spisok, tekst i t. p. ) At the last general election Mr. L. headed the poll with 4,159 votes. — Na poslednix vseobhix vo`borax mister L. vozglavil spisok, nabrav 4159 golosov. 5) formirovat' kolos, kolosit'sya (o zernovo`x ), zavivat'sya ( o kapuste; tj. head out, head up ) This cabbage heads early. — Etot sort kapusto` rano obrazuet kochano`. 6) brat' nachalo ( o reke ) 7) vozglavlyat', rukovodit', upravlyat' ( tj. head up ) When the president died the vice president was chosen to head the firm. — Kogda umer glava firmo`, rukovodit' firmoy bo`lo porucheno ego zamestitelyu. Syn: be head of , direct , supervise , manage 8) vozglavlyat', lidirovat', bo`t' v pervo`x ryadax; prevosxodit' The Cambridge crew took the lead from the first, were never headed, and won by upwards of three lengths. — Komanda Kembridja s samogo nachala zaxvatila liderstvo, uderjivala ego i vo`igrala s preimuhestvom v tri korpusa. Syn: lead , go at the head of , precede , lead the way , be in the vanguard , surpass , outdo , excel 9) napravlyat' (v kakuyu-l. storonu) The Fram lay moored with her bow heading west. — Fram stoyal na yakore, povernuv nos na zapad. Head the boat toward shore. — Naprav' lodku k beregu. Syn: face , front 10) napravlyat'sya, derjat' kurs, sledovat' When the rain stops let's head for the picnic grounds. — Kogda dojd' prekratitsya, davay otpravimsya k mestu piknika. Syn: steer , aim 11) napravlyat'sya navstrechu; stalkivat'sya; atakovat' s fronta He has to cover his face with a muffler, and head the driving snow. — Emu prixoditsya zamato`vat' litso sharfom i dvigat'sya navstrechu slepyahemu snegu. 12) meshat', prepyatstvovat' ( dvijeniyu; tj. head off, head back ) To head my rival off I indulged in a tremendous flirtation. — CHtobo` pomeshat' svoemu soperniku, ya vovsyu pustilsya flirtovat'. 13) ogibat', obxodit' (reku, ozero i t. p.) It is shorter to cross a stream than to head it. — Bo`stree perepravit'sya cherez ruchey, chem obxodit' ego. 14) otbivat' myach golovoy; igrat' golovoy • -

head back – pregrajdat' (put')

head for – 1) dostigat' It looks as if the firm is heading for another record year! — Kajetsya, v etom godu nasha firma postavit ocherednoy rekord! 2) riskovat', navlekat' na sebya You're heading for an accident if you drive after drinking alcohol. — Esli to` sadish'sya p'yano`m za rul', to` riskuesh' popast' v avariyu. Syn: ask for , look for

head off – prepyatstvovat'; pomeshat'; pregrajdat' (put'); otrajat' (napadenie) to head off a quarrel — predotvratit' ssoru

head out – dostigat' kul'minatsii

head up - 1) davat' zagolovok, shapku (v gazete i t. p.) One of my jobs at the newspaper office was to head up the page before it was printed. — Kogda ya rabotal v gazete, v moi obyazannosti vxodilo pridumo`vat' zagolovki k polosam. 2) vozglavlyat', rukovodit', upravlyat' Company requires capable and professional person to head up real estate department. — Firme trebuetsya sposobno`y professional'no`y chelovek, kodoro`y mog bo` vozglavit' otdel nedvijimosti.

Ko`rinib turibdiki “bosh” so`zining ingliz va rus tillaridagi ma`nolari o`zbek tilidagiga nisbatan ko`proq. Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan so`zlar shubxasiz badiiy yodgorliklarning milliy bo`yog`ini, uning o`ziga xosligini tashkil etadi. Asarning milliy fazilatini belgilaydigan yana shunday omillar ham uchrab turadiki, ular xalqlarning milliy-madaniy ruhiyati bilan bog`liq bo`ladi. Bunday xususiyatlarning tarjimada e`tibordan soqit qilinishi pragmatik adekvatlikning yaralmay qolishiga olib keladi. Masalan, Farg`ona vodiysida yaqin o`tmishgacha yosh otaning birinchi farzandini o`z ota-onasi oldida qo`liga olib suyushi, erkalatishi nokamtarlik, odobsizlik, uyat hisoblangan, yoki Samarqand va Buxoro shaharlarining tojikzabon eski shahar qismlarida hali-hanuzgacha mo`min-musulmonligi kuchli ayrim xonadonlarga biror ehtiyoj uchun ichkari hovliga taklif etilgan mulla, mahalla oqsaqoli yoki biror obro`-e`tiborli, o`qimishli shaxs islomiy odob va axloq an`anasiga rioya qilgan holda, eshikni taqillatib, “Mardonami?” (ma`nosi: xotin-xalaj ochiq-sochiq yurishmayaptimi, erkaklar bemalol kiraverishi mumkinmi) degan savol bilan murojaat qiladi. Ichkaridan u “Ha, mardona,

marhamat qilsinlar” javobini eshitgach, eshikni ochgan kishi taklifga ko’ra ichkariga kiradi.

Keyingi yillarda O’zbekiston televideniesi orqali Meksika, Brazilya, Turkiya, va Koreya kinoseriallari namoyish etilmoqdaki, bu fil’mlarda hayoti tasvirlanayotgan xalqlar urf-odatlarini, ruhiyati kabi qator jihatlar tomoshabin e’tiborini o’ziga tortmay qolmayapti. Jumladan, uyiga tashqaridan kirib kelgan kishiga “Siz bu erda nima qilib yuribsiz?”, “Siz nima uchun bu erga keldingiz?” (fil’mlarni Rossiya telekanali orqali ham ko’ramiz: ularda “CHto vo` zdes` delaete?”, “Zachem vo` syuda prishli?” deyiladi. Ruscha tarjimalarning asliga to’g’riligiga shubha qilmaymiz) deb murojaat qilishadi. Bunday muomala fil’m sohiblari uchun odatiy bo’lgani uchun hech qanday e’tirozga sabab bo’lmaydi. Ammo o’zbek odatida eshigiga yuzlangan har qanday kishiga avvalo “Keling!” deb, uni bunga ehtiyoj bo’lmagan taqdirda ham ichkariga taklif etadi. Bu xalqimizning mexmondo’stligi bilan bog’liq milliy an’anadir. Kelgan kishini ichkariga kiritish niyati bo’lmagan taqdirda ham baribir avval “Keling!” deyiladi-yu, so’ngra “Xo’sh, hizmat!” deb unga murojaat qilinadi. Bunday payitda “keling” so’zi muloqotga samimiylik baxsh etib, kelgan kishining dilini yumshatadi, uning xijolatchilikdan chiqaradi. Binobarin, bunday an’anaviy tus olgan o’zbekona rasm-rusmlarni tarjimada bekami-ko’st aks ettirish xorijiy kitobxon tasavvurini xalqimizning o’ziga xos hayot tarzi bilan boyitadi. Abdulla Qahhorning “Sinchalak” qissasida tandirga o’t yoqayotgan Kifoyatxonning hovliga kirib kelgan Saidani o’zbekona odobga ko’ra “keling!” deb qarshilashi va bu lutfning ruscha tarjimada o’z aksini topmay qolgani muallif tomonidan ataylab aks ettirilgan milliy xususiyatni yo’qqa chiqargan.

3.2. Xalqlar turmush tarziga oid xususiyatlarni tarjima qilish muammolari

Xalqlar turmush tushunchalarini ifoda etadigan lisoniy vositalar tarjimasini bo'yicha hanuzgacha bizda ham, xorijiy mamlakatlarda ham tarjima amaliyoti ravnaqi uchun ozmi-ko'pmi xizmat qilishi uchun mumkin bo'lgan jiddiy tadqiqotlar yaratilmaganligi tufayli mazkur mavzuga oid qator masalalar o'zining ilmiy amaliy echimini kutmoqda.

Rus tarjimashunosi professor A.V.Fedorov⁹ va Bolgariyalik olimlar Sergey Vlahov va Sider Florinlarning¹⁰ ushbu mavzuga bag'ishlab yozgan asarlari masalani atroflicha yoritishdan ko'ra ilmiy jamoatchilik e'tiborini mazkur muammoga qaratishga ko'proq urinishgan.

Tarjimanni xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan xos so'zlar ma'no va shakillaridan ko'ra ko'proq ularning muayyan kontekstlarda o'tab keladigan vazifalarini qayta yaratish masalasi mashg'ul qilmog'i darkor. Bu san'atkorni asl nusxadagi xos so'zlarni beasos tarjima matniga ko'chirish yoki mumkin bo'lmagan taqdirda ham uoarni tarjima tilidagi xos so'zlar bilan almashtirib qo'yish xavfidan saqlab qoladi. Tarjima amaliyotiga vazifaviy uyg'unlik nuqtai nazaridan yondashish asliyatdagi bunday ifoda vositalarining hajm, vazn, miqdor, xislat, xususiyat va vazifa aniqligini qayta yaratadi, shu bilan birga tarjimaning keng kitobxon ommasiga yaxshi tushunarli bo'lishiga erishish imkoniyatini beradi.

Xos so'zlarni ona tiliga o'girishda avvalo ularning muayyan kontekstlarda o'tab kelayotgan axboriy va uslubiy vazifalarini aniqlash, so'ngra tarjima tilida ularga har jihatdan mos, ayni payitda shu til me'yori va madaniyati darajasidagi lisoniy vositalar tanlash zarurati tug'iladi.

Milliy tushunchalarni ifoda etadigan xos so'zlarning ayrimlari asliyat mansub bo'lgan tildan tashqari yana qator xalqlar lafzlarida uchrashi, jumladan tarjima tili lug'at zahirasi ham tarkibiy qismi hisoblanishi mumkin. Bunday so'zlar hudud, turmush sharoit jihatlaridan bir-birlariga yaqin, doimiy munosabat

---

⁹ A.V.Федоров. Основы общей теории перевода. Издательство «Высшая школа», 1968, стр. 181-188

¹⁰ Сергей Влахов и Сидер Флорин. Непереводимое в переводе. Сб. «Мастерство перевода», 1970.

va muloqotda bo'lib turadigan xalqlar lafzida ko'proq uchraydi. Bu tarjimonni amaliy qiyinchiliklardan xalos etadi. Kavkaz va kavkaz-orti xalqlari, rus-ukrain-belaruslar, o'zbek-qozoq-qirg'iz-turkman va tojiklar uchun umumiy bo'lgan ko'pgina milliy xususiyatli so'zlar shular jumlasidandir.

Muayyan xalq turmush tushunchalarini anglatadigan ko'pchilik xos so'zlarning ma'nolari va o'taydigan vazifalari mamlakatlarning o'zaro madaniy, iqtisodiy, siyosiy aloqalari natijasida qator xalqlar vakillariga, shu jumladan tarjima tili sohiblariga ham tanish bo'lib qoladiki, tarjimonlar bunday so'zlarga o'z tillarida muqobil lisoniy vositalar qidirib yurmasdan, ularni transliteratsiya yo'li bilan talqin etaveradilar.

Transliteratsiya usulidan foydalanishning asosiy sababi aslyatda qo'llanilgan milliy xususiyatli lisoniy vositalarning tarjima tilida mavjud bo'lmaganligi tufayli aslyatning milliy xususiyatini tarjima tili sohiblariga xos xususiyat bilan almashtirib qo'yish yoki tarjimoni umuman bunday xususiyatdan mahrum etish kabi holatlarga yo'l qo'ymaslikdan iboratdir.

SHunday qilib, transliteratsiya xalqlar turmush tushunchalarini aks ettiradigan xos so'zlarni tarjimada talqin etishning eng samarali usullaridan bo'lib, uning yordamida aslyatning milliy xususiyatnin siqiq holda talqin etiladi.

Tarjima tilida goho aslyatdagi lisoniy vositalar ma'nolariga ma'lum darajada yaqinroq mazmunli birliklar uchrasada, ular o'zlarining shartli muqobillaridan yo xislat-xususiyat yoki shakl-hajm-miqdor jihatlaridan farqlanadilarki, bu tafovut ularning tarjimada o'zaro almashinuviga yo'l qo'ymaydi. Masalan, aslyat mansub bo'lgan xalqqa xos pul hamda boshqa o'lchov (masofa-uzunlik-sig'im-og'irlik) birliklari, ro'zg'or ashyolari, kiyim-kechak, egulik-ichkulik kabi ko'pgina tushunchalarni anglatadigan so'zlarni transliteratsiya yo'li bilan talqin etish asarda aks etgan o'ziga xos muhim va sharoitning kitobxon ko'z oldida ochiq-oydin jonlanishini ta'minlaydi. Amerika Qo'shma SHtatlari "dollar"ning, ingliz "funt sterling"ning, nemis "marka"siyu xind "rupiya"sining transliteratsiya qilmasdan, o'zbek "so'm"i bilan almashtirib qo'yilishi, AQSH "brendi"si, ingliz "viski"si, yapon "sake"si, meksika "abardien"ining rus "vodka"si

orqali talqin etilishi ingliz boshiga “shlyapa” o’rniga o’zbek “do’ppi”sini, egniga “pal’to” yoki “plashch” o’rniga “to’n” yoki “yaktak” kiygizab qo’yish bilan barobardir. Binobarin, bolgariyalik olimlar Sergey Vlastov va Sider Florinlarning A.P.Chexovning “Van’ka” xikoyasi tarjimonni vodkani bolgar ichimligi “rakiya” bilan almashtirmaganlikda ayiblashlariga qo’shilib bo’lmaydi.

Asosli transliteratsiya katobxon tasavvurini boyitadi, uning tili lug’at zahirasini kengaytiradi. Masalan, ruscha “tantsevat” so’zi o’zining birgina ma’nosi bilan o’zbekcha “raqs tushmoq” birikmasiga mos ekvivalent bo’la olardi. Uning boshqa bir ma’nosi – erkak va ayolning belu qo’l ushlab davrada aylanishini, bu usulda raqs tushish o’zbeklarga xos bo’lmagani tufayli o’zbek tilida o’z ekvivalentiga ega emas. Mazkur so’zni transliteratsiya usulida talqin etish esa o’zbek tili lug’at boyligini kengaytiradi. Hozirgi umumxalq tili lug’at tarkibidan o’rin olgan “tansa qilmoq” birikmasi azaldan o’zbekcha “raqsga tushmoq” birikmasi bilan sinonimik qator hosil qilgani holda, omma tasavvurini boyitadi. Yoki aksincha “podtyajka” so’zini “shimni ko’tarib, tutib turish uchun ikki elka osha tortib qo’yiladigan tasma” deb tarjima qilinishi ham o’quvchini jig’iga tegadi ham so’zni umuman tushunmay qolishi mumkinligi xavfini tug’diradi.

U o’zini ingliz podtyajkasiga osib o’ldirishiga bir baxya qolgandi. (Picture of Dorian Grey) ushbu tarjimada tarjimon “ingliz” so’zini qo’shish orqali pragmatik adekvatlika juda moxironi erisha olgan.

Qarta o’yining “duraki” yoki “podkidnoy” turi o’zbek jamoatchiligiga ma’lum emas edi. Mazkur o’yinni o’rganish bilan xalqimiz uning nomlarini ham o’zicha – transliteratsiya yo’li bilan qabul qildiki, endilikda mazkur so’zlar ushbu nutqiy vaziyatda fikr bayon qilishning zaruriy vositalari sifatida xizmat qilmoqda. Lekin ingliz tilidagi “According to Hoyle”, “Ace up one’s sleeve” singari frazeologik iboralar rus tiliga ham o’zbek tiliga ham singib ketolmadi. Ularning o’zbekchada biror yaqinroq muqobil ekvivalenti ham yo’q. “According to Hoyle” frazeologizmi “karta o’yinini o’rnatilgan qoidalarga asosan o’ynamoq” ma’nosini beradi. Masalan:

According to Hoyle, in this game you can't pick up more than one playing card. This doesn't seem ethical to me. Are you sure that what we are doing is According to Hoyle?

Edmond Hoyle karta o'yinlari qoidalarini ishlab chiqqan mashxur ingliz eksperti bo'lgan. "Are up one's sleeve" frazeologik iborasi esa engida tuzi bor bo'lmoq, (tuz o'yinida eng kuchli karta xisoblanadi) uni engini ichida yashirib o'yinga kirgan kishi esa muvafaqqiyatga erishishning noqonuniy lekin samarador usuliga ega sanaladi. Bu ibora poker o'yinida boshqalarni axmoq qilish niyatida engiga ortiqcha tuz yashirib oladigan kishilarga nisbatan qo'llanilgan.

It looks like Joanne is going to lose, but I wouldn't be too sure. She may have an ace up her sleeve.

"Makler", "biznes", "spikker", "killer", "komp'yuter", "internet", "menejment" kabi ko'plab yangi so'zlar ham o'zbek tiliga transliteratsiya usuli bilan kirib keliishi bilan lug'at boyligimizni yanada boyidi.

SHunday qilib tarjima amaliyotining transliteratsiya usuli milliy tillar boyishiga keng yo'l ochgani holda, ularning fikr bayon qilish imkoniyatini oshiradi, adekvat, shu bilan birga asliyat milliy bo'yog'ini kitobxon ko'z oldida aynan jonlantiradigan ifodalar vuzudga keladi.

Xozirgi kunda o'zbek tili jahonning boy va qudratli tillaridan biriga aylangan ekan, uni bu darajaga etkazgan omillardan biri lug'at tarkibidagi ko'pchilik o'zga xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan lisoniy vositalarning transliteratsiya usuli bilan qabul qilinib, tilning har qanday nozik fikrni ham ifoda eta olishi layoqatini oshirib yuborganidir.

Ammo ba'zan transliteratsiya usuli ayrim tarjimonlar tomonidan suiiste'mol qilinadi. Ular milliy bo'yoqdan xoli bo'lib, tarjima tilida o'zlarining ma'no va vazifalari jihatlaridan uyg'un ekvivalentlarga ega bo'lgan lisoniy vositalarni ham mazkur usul yordamida talqin etadilarki, bu hol kitobxonning bayon qilingan fikrni anglashini mushkullashtiradi. Masalan, o'zbek tilidan ruschaga o'girligan qator asarlar tarjimasida "rais", "hammom", "aka", "uka", "yor", "eshak" kabi ko'pchilik milliylikdan xoli so'zlarning milliy xususiyatli hisoblanib, betarjima

qoldirilishi tarjimonlarning milliy xususiyatni o'zgacha tasvvur etishlaridan darak beradi.

O'zbek tilidan ruschaga o'girilgan asarlar yoki dublyaj qilingan fil'mlar personajlarining goho o'zaro "zdrastvuyte", "dobroe utro", "dobro`y den", "dobro`y vecher" tarzida emas, balki "salom", "assalomu alaykum" deb salomlashishlarining guvohi bo'lyapmiz. Vaholanki, o'zbekcha "salom", "assalomu alaykum" shakliyalari hisoblanadilar.

O'z-o'zidan ma'lumki muayyan xalq turmush tarzini ifoda etadigan so'zlargina bunday tushunchalarga ega bo'lmagan xalqlar tillariga betarjima – asliyatdagi shaklida o'tkaziladi, shu tariqa tarjimada muallif matnining milliy bo'yog'i adekvat talqin etiladi. Masalan, "taxmon", "xo'rxun", "palov", "paranji", "supa", "sumak", "nos", "ketmon" kabi o'zbeklar turmush tarziga xos ifoda vositalarini bunday tushunchalarni anglatadigan lisoniy birliklarga ega bo'lmagan ingliz va rus xalqlari tillariga qilingan o'girmalarida betarjima aynan keltirilishi asliyatning milliy xususiyatini saqlab qolish bilan birga, tarjima tillari lug'at tarkibi kengayishi uchun zamin yaratish imkoniyatini beradi.

SHarq g'azaliyoti maftuni bo'lmish buyuk olmon shoiri Gyote o'z tiliga nafaqat "g'azal" so'zini tarsliteratsiya vositasida olib kirdi, balki shu janrda o'zi ham ijod qildi va boshqa vatandoshlarini ham bunga da'vat etdi.

Vazifaviy uyg'unlik haqida gap ketar ekan, shuni qayd etish lozimki, asarlarida SHarq hayoti tasvirlanayotgan ayrim o'zga millat yozuvchilari ham o'z tillarida mavjud qator lisoniy vositalar o'rniga, ehtiyoj sezmasa-da, ularning lug'aviy ekvivalenti bo'lmish sharqona so'z va so'z birikmalarni qo'llaydilar. Bu so'zlar, hamma vaqt ham mualliflar istagiga bo'ysunib, sharqona bo'yoqni yaratavermaydi, chunki ular ko'pincha hech qanday qo'shimcha mazmun yoki milliy bo'yoq kasb etmasdan, o'zlari mansub bo'lgan tillarning axboriy vazifasi, shu bilan birga boshqa tilda o'z lug'aviy ekvivalentlariga ega bo'lgan vositalari hisoblanadi. M.SHeverdin qalamiga mansub "Etti baloi azim" romanining birinchi varaqlar ekanmiz, hayrat alomatini ifoda etib, rus tilida "Boje moy!" lug'aviy ekvivalentiga ega bo'lgan "tavba!" so'zini, "zdrastvuyte, tovarihi" shaklida

keltirmasdan, “salom, rafiki” tarzida berilgan birikmani uchratamizki, bu ifoda vositalari asar tili sofligiga, madaniyatiga so’zsiz putur etkazadi.

V.SHEkspirning “Hamlet” tragediyasida ko’pchilik personajlar “Hamlet”ga “my lord” deb murojaat qilgan ekanlar, bu o’rinda o’zbeklar albatta “shahzodam” so’zidan foydalanishni ma’qul ko’radilar. Ammo o’zbek tarjimoni rus san’atkori ta’sirida so’zning transliteratsiya yo’li bilan “milord” shaklida talqin etadiki, mazkur so’z keng kitobxon ommasiga tushunarli emas. “Milord” so’zi inglizzabon xalqlar bilan ko’p asrlardan buyon munosabat va muloqatta bo’lib kelgan ruslarga birmuncha tushunarli bo’lganligi uchun M.SHayxzoda tarjimasiga asos bo’lgan ruscha tarjimaga e’tiroz bildirmaslik mumkin. Ammo qayd etish lozimki, asarning boshqa bir ruscha tarjimasida (M.L.lozinskiy qalamiga mansub) “milord” emas, balki “moy prints” birikmasi ma’qul ko’riladi.

Asliyat tili muhitini yaratish maqsadida tarjima tilida muqobil ekvivalentlari bo’lmagan lisoniy vositalarni hamma vaqt transliteratsiya yo’li bilan beraverib bo’lmaydi. Tarjima tili lug’at tarkibidan o’rin olmagan vositalar aksariyat hollarda kitobxonga asliyatda bayon etilgan fikr haqida to’g’ri tasavvur berishga ojizlik qiladi. Transliteratsiya usuli ayniqsa miqdoriy tushunchalarni o’ziga xos tarzda ifoda etadigan inglizcha “a dozen” (on ikki), “a score” (yigirma) so’zlari talqinida o’zini oqlamaydi. Masalan, “a dozen” so’zi turli kontekstlarda o’zining moddiy-mantiqiy ma’nosiga nisbatan ko’proq hissiy mubolag’a yaratish hamda “ko’p” ma’nosini chama orqali ifodalash vazifalarini o’tab keladiki, uning lug’aviy ekvivalenti bo’lmish o’zbekcha “o’n ikki” soni aniq miqdornigina anglatadi. O’zbekcha son inglizcha “a dozen” singari badiiy nutq tarkibida o’zining moddiy-mantiqiy ma’nosidan mavhumlashib, turli-tuman uslubiy vosita va priyomlar tarkibida majoziy ishlatilishi xususiyatiga ega emas. Bunday nomuvofiqlik inglizcha so’zni o’zbek tiliga faqat transliteratsiya yo’li bilangina talqin etish lozimligini bildirmaydi. O’zbek tilida mantiqiy ma’nosidan tegishli kontekstlarda uzoqlashib, mazkur so’z ma’no va vazifasini adekvat aks ettirgan “o’n”, “o’n chog’li”, “o’n-o’n besh” sonlari mavjudki, tarjima jarayonida ulardan unumli foydalanish imkoniyati bo’lsa-da, goho tarjimonlar so’zni transliteratsiya yo’li

bilan berib, shakl va mazmun mutanosibligiga putr etkazadilar. SHekspirning “Otello” tragediyasidagi dialog tarkibida “a dozen” so’zi hissiy mubolag’a yaratish uchun qo’llanilgan ekan, uning ruscha tarjimasida lug’aviy ekvivalenti yordamida adekvat jaraglagan. CHunik rus tilida bunday tushunchani anglatadigan muqobil lisoniy vosita – “dyujina” mavjud. Ammo o’zbekcha matndagi ruscha tarjimadan ko’chirilgan “dyujini” so’zini nutqimiz madaniyati adekvat vosita sifatida qabul qila olmagan:

Dezdemonna: I don’t think there is any such woman.

Emilia: Yes, a dozen – Oth, 111.

Dezdemonna: Edva l’ naydetsya xot’ odna takaya.

Emiliya: Ix dobraya dyujina – VSH, 505.

Dezdemonna: SHunday xotin brligiga hech ishonmayman.

Emiliya: Bundaylardan dyujinlab topiladi – USH, 309.

Bu erda Emiliya eriga xiyonat qiladigan xotinlarni istaganicha topish mumkinligini mubolag’ali bayon etgan ekan, bunday vazifani o’zbek tilida “o’nlab” soni ifoda eta oladiki, tarjimon mavjud imkoniyatdan foydalanmagan.

“So’na” romanida Galli Jemaning talant va iste’dodini orttirib: She is a born conspirator, worth any dozen of us – G, 106.

tarzida baholagan ekan, rus tarjimoni “a dozen” ni “dyujina” so’zi orqali talqin etib, pragmatik adekvatlikka erishgan bo’lsa:

Ona prirojdennaya zagavorhitsa, stoyahaya dobroy dyujino` takix, kak mo` – Ov, 77.

O’zbek tarjimoni Mirzakalon Ismoilijiy asarning uchala tarjimasida ham adekvat ifoda eta olmagan. Asarning 1934 va 1936 yillarda amalga oshirilgan tarjimalarida “dyujina” so’zining tarjimasida qilinishi kitobxonning muallif maqsadini anglashini qiyinlashtirgan bo’lsa, 1956 yildagi tarjimada mazkur so’zning aniq miqdorini anglatadigan son yordamida o’girilishi muallif nazarda tutgan mubolag’ali ifodani uslubiy betaraf bayonga aylantirib qo’ygan:

1. Jemma siyosiy faoliyat uchungina tug'ilgan, u bizdakalarning bir dyujinamizga to'g'ri keladi – S, 1934, 100.

2. U tug'ma inqilobchi, bizdakalarning o'n ikkitasiga bas keladi – S, 1956, 93.

Asliyatdagi “a dozen” va uning ruscha tarjimasi “dyujina” so'zi o'zining aniq-miqdoriy “o'n ikki” ma'nosida ishlatilmasdan, fikrning mubolag'ali bayoni uchun xizmat qilayotganligi tufayli o'zbekcha tarjimada “o'n” sonidan foydalanish asliymonand ifodani yuzaga keltirgan bo'lardi. Bu borada qozoq san'atkorining tajribasi ibratlidir:

Ol jaso`ro`n jo`mo`s jurgizu ushin tug'an adam, bo'l joninde bir ozi bizdin ono`mo`zg'a tato`ydo` - Bög, 93.

Ayrim nutqiy vaziyatda “a dozen” va “dyujina” sonlari “ko'p” ma'nosining chama orqali ifodasi uchun ishlatiladi. Bunday hollarda ham transliteratsiya usuliga murojaat qilinmaydi, balki ularga o'zbek tilida “o'ntacha” chama hamda chama ma'no belgisini ifodalovchi “o'n-o'n besh” juft soni vazifaviy mos keladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, asliyat sohiblari turmush tushunchalarini aks ettiradigan lisoniy vositalarning tarjima tilida uchramasligi, tarjima tili vositalarining esa asliyatdagi shartli muqobillaridan yo xislat-xususiyat, yoki shakl-hajm jihatidan o'zgacharoqligi, yoinki ularga mutlaqo o'xshamasligi mazkur tillar vositalarini tarjimada bir-birlari bilan almashtirish imkoniyatini bermay, tarjimonni transliteratsiya usuliga murojaat qilishga da'vat etadi. Ammo ushbu usuldan barcha mushkuliy holatlarda foydalanaverib bo'lmaydi: tarjima tili lug'at tarkibi uchun begona lisoniy vositalar ko'pincha bayon etilgan fikr haqida to'g'ri tasavvur yaratishga ojizlik qilgani holda, tarjima tili madaniyatiga putr etkazadi. Bunday payitlarda muammo tarjima amaliyotining boshqa qator usullari, jumladan ikki til lisoniy vositalarining vazifaviy uyg'unligini qayta yaratish orqali amalga oshiriladi.

Qo'shimcha vazifali "gapiruvchi" nomlar, diniy-tarixiy va afsonaviy shaxslar hamda g'ayritabbiy kuchlar, diniy-tarixiy kitoblar nomlari tarjimada ikki til vositalarining vazifaviy uyg'unlikdan tashqari, yana har qaysi tilda qabul qilingan shakllari hamda talaffuz an'analarini hisobga olishni ham taqazo etadi.

Har bir badiiy yodgorlik muayyan davr va xususiyat tasviriga bag'ishlanar ekan, tarjimon zimmasiga o'sha ruhni asliymonand tarzda aks ettirish mas'uliyati yuklanadi. Tarjima jarayonida ushbu talabga rioya qilmasdan, iste'moldagi lug'atlarga tayanib ish ko'rish adekvat tarjima yaratish tamoyiliga zid holda, muallif matnini zamonaviylashtirib qo'yishga olib kelsa, milliy xususiyatli lisoniy vositalarni beasos shunday xususiyatdan xoli bo'lgan birliklar yoki tarjima tili

sohiblariga xos lisoniy vositalar bilan almashtirib talqin etish muallif matnini milliy asosdan mahrum etadi.

Tarjimon mutaxassislar tayyorlovchi kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan shunday bir mashqlar to'plamlari yaratilishi zarurki, bu kitoblardagi mashqlarda milliy xususiyatli lisoniy vositalar ishtirokidagi gaplar taxliliga aloxida e'tibor qaratiladi. Talabalar bitiruv malakaviy ishlari uchun ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan adabiyotlarning originalini topishga ko'pincha qiynalishadi. Bu esa ularning ilmiy izlanish imkoniyatlarini chegaralab qo'yadi. Axborot resurs markazlarini shunday adabiyotlar bilan boyitish mutaxassis tayyorlash jarayonini yanada izchillashtirgan bo'lardi. Yana bir taklif, talabalarga ingliz tilidagi asarlardan tarjimalar qilish kabi ijodiy ish topshiriqlari ham berib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Tarjima nazariyasining boshqa fanlarning tarkibidan (ayniqsa lingvistikaning) ajralib chiqib mustaqil fan sifatida shakllana boshlashi XX asrning 70-yillaridan 80-yillarigacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Og'zaki tarjimashunoslik (tilmochlik) esa, 90-yillarga kelib unga yetib oldi. Bu jarayonning sodir bo'lishiga asosiy sabab yozma va og'zaki tarjimashunoslikning amaliy tilshunoslikka yaqin bo'lganligi, ayniqsa, uning madaniyat aspektining mavjudligi bo'ldi. Chunki lisoniy muammolar tarjimashunoslikka oid tadqiqotlarning ko'pchiligini qamrab olishi bilan birgalikda, matn turlarining turli xil madaniy (masalan, adabiy, mamlakatshunoslikka oid yoki yuridik) xarakterga ega bo'lishlik xususiyati tarjima muammolarini tor lingvistik doirada hal qilib bo'lmaslikka olib keldi. Binobarin, bir-biriga yaqin bo'lgan fanlar, xususan, tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik qatorida Mari Snell Xarnbi (1996, 61 b) tarjimashunoslik (og'zaki va yozma tarjimashunoslik)ni ham qo'shib qo'ydi.

Tarjima nazariyasi yoki boshqacha aytganda, tarjimashunoslik tarjima jarayoni, uning qonuniyatlari, asliyat va tarjima matnlari ustida olib borilayotgan kuzatishlarni umumiyashtirish, tizimlashtirish orqali ikki til orasidagi muvofiqliklar darajasini, ularning o'ziga xos xususiyatlari mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan filologiya sohasidir. Shuningdek, uning vazifasiga

tarjimonning milliy madaniyat rivojida o`rnini belgilash, uning amaliy va nazariy jihatlarini ko`rib chiqish ham kiradi.

Tarjima nazariyasining tadqiq obyekti tarjima jarayoni, tarjima nazariyasini rivojlantirishga asos bo`luvchi turli asarlar va ularning tarjima matnlaridir.

Tarjima nazariyasini umumiy, xususiy va maxsus nazariyalarga ajratish tarjimashunoslik sohasida umume`tirof etilgan qoidalardan biridir. Tarjimaning umumiy nazariyasi tarjima jarayonining universal qonuniyatlarini, janriy talablardan qat`i nazar tillararo, stilistik, vazifaviy muvofiqliklarning asoslarini o`rgansa, xususiy nazariya konkret bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishning o`ziga xos xususiyatlarini o`rganadi. Maxsus nazariya esa tarjimaning janriy-stilistik xususiyatlariga ko`ra bo`lingan turlarining o`ziga xos qonuniyatlarini o`rganadi. Tarjima o`zining janriy-stilistik xususiyatiga ko`ra ikki turga bo`linadi. Biri sohaviy (ilmiy, texnik, publitsistik va hokazo) tarjima turi bo`lsa, ikkinchisi badiiy (she`riy, nasriy) tarjimadir. Badiiy tarjimaning boshqa tarjima turlaridan farqi shundaki, uning bosh vazifalaridan biri badiiy adabiyot namunalariidagi kommunikativ ta`sirning yorqin ko`rinishlaridan biri bo`lgan badiiy-estetik zavqni uzatish sanaladi.

Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan lisoniy vositalar xos so`zlar, deyiladi. Muayyan bir xalq, millat va elatga xos tushuncha, narsa va hodisalarni aks ettiradigan lisoniy vositalar badiiy asarning milliy xususiyatini belgilaydigan asosiy vositalardan hisoblanadi<sup>11</sup>. Demak, har qanday badiiy-g`oyaviy barkamol asar o`zida birday ham baynalmilallikni, ham milliylikni mujassam etishi bilan ajralib turadi. Baynalmilallik asarning mazmuni va g`oyasi, milliylik esa uning shaklida namoyon bo`ladi. Badiiy asarning shakli qator jihatlari bilan birga uning tilini, xususan lug`at tarkibini o`z ichiga oladi: asarning milliy xususiyati asosan leksik va frazeologik birliklar yordamida yaratiladi.

Baynalmilallik bilan bir qatorda milliylik xususiyatini ham o`zida mujassam etgan tilning lug`at tarkibi o`zi mansub bo`lgan til jamoasining moddiy-ijtimoiy

---

¹¹ Tarjima nazariyasi asoslari Qudrat Musaev "FAN" 89 bet Toshkent 2005

hayotini, chunonchi, milliy urf-odat va an'analarini, geografik tasavvurini, ma'naviyati va dunyoqarashini, diniy e'tiqodini, axloqiy me'yorlarini, tafakkur yo'nalishini moddiy aks ettiradi.

O'zbek tilida odam tana a'zolarining nomlari juda ko'p hollarda turli ma'no anglatuvchi iboralar tarkibida asosiy unsur vazifasida keladi. Masalan, "bosh" so'zi quyidagi hollarda asosiy obraz yaratuvchi so'z sifatida birikmalar tarkibida keladi: bosh chayqamoq, bosh tortmoq, bosh qo'shmoq, boshi ochiq, boshidan oyoq, boshga ko'tarmoq, boshi bilan sho'ng'imoq, boshi aylanmoq, boshini aylantirmoq, boshiga etmoq, boshiga urmoq, boshga qilich kelsa ham, boshida danak (yong'oq) chaqmoq, boshidan oshib yotmoq, boshidan soqit qilmoq, boshi yostiqa etmoq, boshi ko'kda (osmonda), boshini ikkita qilmoq, boshini bir joyga qovushtirmoq, boshini biriktirmoq, boshini olib ketmoq, bosh ko'tarmay, bosh ko'tarmoq, bosh og'rig'i, bosh(i) qotmoq, boshi oqqan (tomonga), bosh suqmoq, bosh egmoq. So'zning ingliz tilidagi muqobil ekvivalenti bo'lmish "head" so'zi ham juda ko'p vaziyatlarda turli-tuman vazifalarda keladi. O'zbekcha "bosh" va inglizcha "head" co'zlarinig turli iboralar tarkibidagi vazifalari bir biridan tubdan farq qiladi. Fikrimizni isboti sifatida quyidagi misollarni ko'rib chiqamiz.

HEAD – BOSH - to bare one's head — bosh kiyimni echmoq, to bow one's head — bosh egmoq, to drop, hang, lower one's head — erga qaramoq, to lift, raise one's head — boshni ko'tarmoq (tepaga qarash maqsadida), to move one's head — bosh chayqamoq, to nod one's head — bosh siltamoq, to shake one's head — e'tiroz bildirmoq, to toss one's head — boshini shartta burmoq, to hold one's head high — faxrlanmoq, from head to foot/heel, head to foot — boshdan oyoq, taller by a head — boshdan baland, a good head, strong head — aylanmaydigan bosh (ichib mast bo'lmaydigan), a good head for heights — balandlikda aylanib ketmaydigan bosh, a bad head for heights — balandlikda aylanib ketadigan bosh, win by a head b) bosh og'rig'i (asosan zarba va alkagol ta'sirida) I get one of those blinding heads. — U menya etot chertov pristup golovnoy boli. She was lying down with a head. — Ona lejala s golovnoy bol'yu. 2) a) aql, intellekt, aqliy qobilyat (layoqat), to use one's head — fahmi etmoq, kallasini ishlamoq, tushunmoq;

to cram, fill, stuff smb.'s head (with nonsense) — biror kimning boshini maydachuydalar bilan to'ldirmoq, accounts which he kept in his head — xisob-kitoblarni miyada saqlamoq; to have a (good) head (up)on one's shoulders — elkada aqilli boshni ko'tarib yurmoq; to have an old head on young shoulders — sog'lom fikrlovchi; It is not your fault that you have no head for politics. (G. B. Shaw) — Ne vasha vina, chto vo` sovershenno ne godites' dlya politiki. Siyosatni tushunmasligingiz aybingiz emas. to keep a level head, keep one's head — tinchlikni saqlamoq; to lose one's head — tinchini yo'qotmoq, cool head, level head — sovuqqon, b) bosh – hayot uchun muhim tana a'zosi sifatida; Proofs enough against this scoundrel, Fritz, to cost him his head. — Protiv etogo negodyaya, Frits, dostatochno faktov, chtobo` eto stoilo emu golovo`. 3) a) bosh tasviri - a head of Titian by his own hand — izobrajenie golovo` Titsiana, nabrosannoe im samim b) tanganing old tarafi (bosh tasviri tushirilgan), head(s) or tail(s) — chikka pikka (tangani otganda) Heads I win, (and) tails you lose. — Har qanday vaziyatda men yutaman.; Har qanday vaziyatdja sen yutqazasan. v) yoki pochta markasi (monarx rasmi tushirilgan) 4) soch (boshdagi) I comb'd his comely head. 5) no'xta, hayvon boshiga maxkamlanadigan tasma Syn: headstall 6) kiyik shoxi 7) a) odam Those wise heads came to the conclusion that there was hope. — O'sha donishlar umid bor degan hulosaga kelishdi. He's a hot head. — On goryachaya golova, goryachiy chelovek. b) sanoq birligi (odamlarni sanashda ishlatiladi) - per head v) chorva boshi fifty head of cattle — ellik bosh chorva g) jonivorlarning noaniq soni Shooting tenants ought to be obliged to wire-in their woods where they kept a large head of rabbits. — Sledovalo obyazat' zanimayuhixsya oxotoy vladel'tsev ogorodit' provolokoy svoi lesa, gde oni derjali bol'shoe kolichestvo krolikov. d) narkoman (morfin ta'sirida o'tirgan kishi);

Xalqlar turmush tushunchalarini ifoda etadigan lisoniy vositalar tarjimasi bo'yicha hanuzgacha bizda ham, xorijiy mamlakatlarda ham tarjima amaliyoti ravnaqi uchun ozmi-ko'pmi xizmat qilishi uchun mumkin bo'lgan jiddiy tadqiqotlar yaratilmaganligi tufayli mazkur mavzuga oid qator masalalar o'zining ilmiy amaliy echimini kutmoqda.

Rus tarjimashunosi professor A.V.Fedorov¹² va Bolgariyalik olimlar Sergey Vlavov va Sider Florinlarning¹³ ushbu mavzuga bag'ishlab yozgan asarlari masalani atroflicha yoritishdan ko'ra ilmiy jamoatchilik e'tiborini mazkur muammoga qaratishga ko'proq urunishgan.

O'z-o'zidan ma'lumki muayyan xalq turmush tarzini ifoda etadigan so'zlargina bunday tushunchalarga ega bo'lmagan xalqlar tillariga betarjima – asliyatdagi shaklida o'tkaziladi, shu tariqa tarjimada muallif matnining milliy bo'yog'i adekvat talqin etiladi. Masalan, “taxmon”, “xo'rxun”, “palov”, “paranji”, “supa”, “sumak”, “nos”, “ketmon” kabi o'zbeklar turmush tarziga xos ifoda vositalarini bunday tushunchalarni anglatadigan lisoniy birliklarga ega bo'lmagan ingliz va rus xalqlari tillariga qilingan o'girmalarida betarjima aynan keltirilishi asliyatning milliy xususiyatini saqlab qolish bilan birga, tarjima tillari lug'at tarkibi kengayishi uchun zamin yaratish imkoniyatini beradi.

SHarq g'azaliyoti maftuni bo'lmish buyuk olmon shoiri Gyote o'z tiliga nafaqat “g'azal” so'zini tarsliteratsiya vositasida olib kirdi, balki shu janrda o'zi ham ijod qildi va boshqa vatandoshlarini ham bunga da'vat etdi.

Vazifaviy uyg'unlik haqida gap ketar ekan, shuni qayd etish lozimki, asarlarida SHarq hayoti tasvirlanayotgan ayrim o'zga millat yozuvchilari ham o'z tillarida mavjud qator lisoniy vositalar o'rniga, ehtiyoj sezmasa-da, ularning lug'aviy ekvivalenti bo'lmish sharqona so'z va so'z birikmalarni qo'llaydilar. Bu so'zlar, hamma vaqt ham mualliflar istagiga bo'ysunib, sharqona bo'yoqni yaratavermaydi, chunki ular ko'pincha hech qanday qo'shimcha mazmun yoki milliy bo'yoq kasb etmasdan, o'zlari mansub bo'lgan tillarning axboriy vazifasi, shu bilan birga boshqa tilda o'z lug'aviy ekvivalentlariga ega bo'lgan vositalari hisoblanadi. M.SHeverdin qalamiga mansub “Etti baloi azim” romanining birinchi varaqlar ekanmiz, hayrat alomatini ifoda etib, rus tilida “Boje moy!” lug'aviy ekvivalentiga ega bo'lgan “tavba!” so'zini, “zdrastvuyte, tovarihi” shaklida

---

¹² А.В.Федоров. Основы общей теории перевода. Издательство «Высшая школа», 1968, стр. 181-188

¹³ Сергей Влахов и Сидер Флорин. Непереводимое в переводе. Сб. «Мастерство перевода», 1970.

keltirmasdan, “salom, rafiki” tarzida berilgan birikmani uchratamizki, bu ifoda vositalari asar tili sofligiga, madaniyatiga so’zsiz putur etkazadi.

V.SHEkspirning “Hamlet” tragediyasida ko’pchilik personajlar “Hamlet”ga “my lord” deb murojaat qilgan ekanlar, bu o’rinda o’zbeklar albatta “shahzodam” so’zidan foydalanishni ma’qul ko’radilar. Ammo o’zbek tarjimoni rus san’atkori ta’sirida so’zning tranliteratsiya yo’li bilan “milord” shaklida talqin etadiki, mazkur so’z keng kitobxon ommasiga tushunarli emas. “Milord” so’zi inglizzabon xalqlar bilan ko’p asrlardan buyon munosabat va muloqatta bo’lib kelgan ruslarga birmuncha tushunarli bo’lganligi uchun M.SHayxzoda tarjimasiga asos bo’lgan ruscha tarjimaga e’tiroz bildirmaslik mumkin. Ammo qayd etish lozimki, asarning boshqa bir ruscha tarjimasida “milord” emas, balki “moy prints” birikmasi ma’qul ko’riladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O'zbekiston, 2011.- 442 b
2. Karimov I.A. Jahon moliyaviy–iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – T.: O'zbekiston, 2009.- 56 b
3. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2010.- 56 b
4. Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 19 yilliga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zi, "O'zbekiston ovozi" gazetasi, 2010 yil 1-sentyabr';
5. Karimov I.A. "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom – taraqqiyotimizning muhim omilidir", "Ishonch" gazetasi, 2010 yil 8 dekabar';
6. Karimov I.A. "Barcha reja va das turlarimiz vatanimiz taraqqi yotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi", "Xalq so'zi" gazetasi, 2011 yil 22 yanvar;
7. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. –T.: "O'zbekiston", 1998. - 35 b.
8. Karimov I.A. YUksak ma`naviyat – yengilmas kuch. –Toshkent: "O'zbekiston", 2008.
9. Karomatova K.M., Karomatov H.S. Proverbs-Maqollar-Poslovitso`. T.: Mehnat. 2000.
10. Popovich A. Problemo` xudojestvennogo perevoda. Perevod so slovatskogo. - Moskva: Vo`sshaya shkola, 1980. – 352 s.
11. Rahmonov V. O'zbek klassik adabiyoti asarlari uchun qisqacha lug'at. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – 200 b.
12. Rahmonov V. Mumtoz adabiyot manbalari lug'ati. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2009. – 432 b.
13. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar). – Toshkent: Universitet, 2000. – 600 b.

14. Retsker Ya.I. Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika. Ocherki lingvisticheskoy teorii perevoda. – Moskva, 1974.
15. Rozental D.E., Telenova M.A. Spravochnik lingvisticheskix terminov. – Moskva: Prosvehenie, 1972.
16. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 220 b.
17. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 1983 . - 220 b.
18. Salomov G'. Adabiy an'ana va badiiy tarjima.- Toshkent: Fan, 1980. - 158 b.
19. Salomov G'. Tarjima tashvishlari. – Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. - 190 b.
20. Salomov G'. Til va tarjima. – Toshkent: Fan, 1966. – 280b.
21. Salomov G', N.Komilov. Do'stlik ko'priklari. - T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980. – 221 b.
22. Sodiqov Z. So'z ma'nosi // Tafakkur. – Toshkent, 2000 - № 3. - B.116-118.
23. Fedorov A.V. Osnovo` obhey teorii perevoda. - Moskva: Prosvehenie, 1983. - 290 s.
24. Hojiev A. Tilshunoslik terminlari lug'ati. – Toshkent: Fan, 2002.
25. Homidov H., Sh.Abdullaeva, S.Ibrohimova. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1970.- 288 b.
26. Catford John. Linguistic theory of translation – London: Oxford, 1965.
27. Fleischmann E., Kutz W., Schgmitt P. Translationsdidaktik. Grundfragen der Uebersetzungswissenschaft – Tuebingen: Narr, 1997.
28. Koller Werner. Grundprobleme der Uebersetzungstheorie. – Berlin-Muenchen: Francke, 1972.
29. Kussmaul Paul. Training the Translator – Amsterdam: John Benjamin's, 1995.
30. Пронина Р. Ф. «Пособие по переводу английской научно-технической литературы». М., 1965.

31. Парахина А. В. «Пособие по переводу технических текстов с английского языка на русский». М., 1982.
32. Ткачева Л. Б. «Основные закономерности английской терминологии». Омск, 1986.
33. «Вопросы обучения иностранным языкам на гуманитарных факультетах Ташкентского Государственного Университета». Т., 1971.
34. Крупов В. Н. «Курс перевода». М., 1979.
35. Разинкина Н. М. «Развитие языка английской научной литературы». М., 1978.
36. Четвериков Л. И. «Теоретические основы разведки недр». М., 1984.
37. Каждан А. Б. «Поиски и разведка месторождений полезных ископаемых». М., 1985.
38. Алиев Т. А. «Новая техника и ее эффективность». Т., 1978.
39. Альбов М. Н. «Опробование месторождений полезных ископаемых». М., 1975.
40. Тарканов Р. А., Шустерман А. С. «Геологическая фото документация горных выработок». М., 1984.
41. Komissarova U. N., Koralova A. L. «A manual of translation from English into Russian». М., 1990.

INTERNET MANBALARI

1. <http://humanities.uchicago.edu/depts/nelc/facultypages/dankoff/index.html>
2. <http://humanities.uchicago.edu/depts/nelc/facultypages/dankoff/index.html>
3. <http://en.wikipedia.org/wiki-Hippocrates>
4. vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-4/2-1.html - 74k
5. www.wikipedia.org/wiki/%25D0%259C%25D0...
6. www.peoples.ru/science/philosophy/kas
7. www.textreferat.com/referat-6546-1.html
8. www.britannica.com/EBchecked/topic/35
9. www.literature.uz/divan_lugat_kashgari/
10. www.unesco.kz/heritagenet/kz/content/...

11. dic.academic.ru/dic.nsf/es/35363/%25D
12. persones.ru/person-16095.html